

Eötvös Loránd Tudományegyetem
Pedagógiai és Pszichológiai Kar
Neveléstudományi Intézet
Történeti, Elméleti és Összehasonlító Pedagógiai Kutatócsoport

RUZSA BENCE

**A Magyar Dolgozók Pártja pártfőiskolai hallgatóinak
rekrutációja (1949–1956): prozopográfiai elemzés**

TUDOMÁNYOS DIÁKKÖRI DOLGOZAT

Témavezető:

Dr. Szabó Zoltán András
egyetemi adjunktus, kutatócsoport-vezető
Eötvös Loránd Tudományegyetem
Neveléstudományi Intézet

36. ORSZÁGOS TUDOMÁNYOS DIÁKKÖRI KONFERENCIA
Pedagógiai, Pszichológiai, Andragógiai és Könyvtártudományi Szekció

A kézirat lezárva: Budapest, 2023. január 10.

Tartalom

1. Bevezetés.....	3
1.1 Elmélet	3
1.1.1 A kutatás kiindulópontja, előzményei.....	3
1.1.2 Historiográfiai áttekintés	3
1.2 Kutatási kérdések	5
2. Források és módszerek	6
2.1 Források	6
2.1.1 A források azonosítása és hozzáférése	6
2.1.2 Levéltári források	6
2.2 Módszerek	7
2.2.1 Prozopográfia	7
2.2.2 Történeti forráselemzés	10
2.2.3 Leíró statisztikai elemzés	11
3. Eredmények.....	12
3.1 A Pártfőiskola szervezetének formálódása	12
3.2 Az intézmény státusza és kötődése a felsőoktatás ideológiai képzéséhez	20
3.4 A hallgatójelöltek összetétele és oktatásuk jellemzői	23
3.4.1 A döntéshozatal általános keretei.....	23
3.4.2 A felsőfokú pártoktatásba bevontak köre.....	24
3.4.3 A kiválogatás körülményei és a felvételi kritériumok	26
3.4.4 A hallgatói képességek és az oktatás minősítése és kritikái	29
3.4.5 A hallgatói adatok statisztikai elemzése	32
4. Összefoglaló	34
Bibliográfia	36

1. BEVEZETÉS

1.1 Elmélet

1.1.1 A kutatás kiindulópontja, előzményei

Jelen tudományos diákköri dolgozat az Eötvös Loránd Tudományegyetem Neveléstudományi Intézetében zajló, „*A magyar neveléstudomány múltja és jelene – diszciplínafejlődés, tudományos kommunikáció (1970–2017)*” című OTKA (NKFIH) projekthez kapcsolódóan készült.¹ A dolgozathoz szervesen kapcsolódik melléklet formájában a források feltárásból született *Személysoros adatbázis*.

A pályázat keretében folytatott kutatás két történelmi korszak vizsgálatát foglalja magába. Egyrészt az 1970-es évektől kezdődően a rendszerváltásig, majd pedig azt követő – napjainkig tartó – évtizedek időkorében igyekszik feltárni a neveléstudomány diszciplínafejlődésének hazai jellegzetességeit, illetve a korszakokban megmutatkozó lényeges személyi, társadalmi, politikai és intézményi vetületeit. A projekt többek között olyan résztémát is magába foglal, amelynek célja az intézményi bázis kialakulásának és a kutatóhelyek infrastrukturális fejlődési folyamatainak feltárása.

A dolgozat témájaként választott Magyar Dolgozók Pártja (MDP) Pártfőiskolája a fent említett terület egyik vizsgált, a Kádár-korszak pártfunkcionáriusainak utánpótlását központilag biztosító Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága (MSZMP KB) Politikai Főiskolájának 1956 októberéig működő jogelőd szervezete volt, amelyet az MDP feloszlásával egyetemben szüntettek meg és szerveztek újra a forradalom leverését követő hónapokban.

1.1.2 Historiográfiai áttekintés

A második világháborút követően az MKP határozott pozíciószerzési folyamata, amely az évtized végére a teljes hatalomátvételben csúcsosodott ki, maga után vonta egy *nómenklátúra* rendszer felépülését és az új *elit* kialakulási esélyeinek ellehetetlenítését is. A két fogalom eltérő tartalma Huszár (2002) szerint abból adódik, hogy amíg az elit tagjai saját tehetségük és sikereik alapján emelkednek ki és válnak a csoport tagjává, addig a nómenklatúrába a jelöltek tudásuktól és tényleges eredményeiktől függetlenül jelölik ki

¹ Külön köszönet illeti a kutatás támogatásért Prof. Dr. Németh András professzor emeritust, a projekt vezetőjét, illetve a szakmai és módszertani javaslataiért, valamint a témavezetés feladatainak vállalásáért dr. Szabó Zoltán András egyetemi adjunktust, a Történeti, Elméleti és Összehasonlító Pedagógiai Kutatócsoport vezetőjét.

formális úton egy-egy testületbe, a kinevezésre jogosult testület előzetes döntésének jóváhagyása révén. Ez utóbbi csoportkialakulási mód olyan struktúrában lényeges, amelyben felértékelődik a pozíciók stratégiai jelentősége, azokhoz politikailag megbízható kádereket társítanak. Ez valósul meg az egypártrendszer központosított, függőségeken alapuló viszonyai között is. Az elit felső szférái csak bizonyos vezetői csoportok számára elérhető, ugyanakkor a politikai szempontok erőszakos érvényesítése és a személyzeti (vagy káder-) politika transzparenciájának megszüntetése (annak következtében, hogy a káderállomány az irányító pártszervek ellenőrzése alá került) együttesen a vezetői réteg rekrutációjában és szocializációjában már kialakult formák torzulását eredményezte (Huszár, 2002). Az új politikai berendezkedés elitjének mesterségesen központosítottá formált rekrutációs mechanizmusa az egyik legszigorúbban tervezett és ellenőrzött folyamattá vált, amely a párt hatalmi monopóliumának megőrzéséhez az egyik alapvető elem lett (Körösényi, 1998).

Az 1945 és 1956 közötti magyarországi pártoktatási rendszer és iskolahálózat történetének feldolgozása és az eredmények értelmezése köré eddig még nem szerveződött alapkutatás, de még az egyes pártiskolák mikroszintű szisztematikus vizsgálatára sem történt meg (Huhák, 2016). Ennek egyik lehetséges oka lehet, hogy a Rákosi-korszak oktatástörténetének feltárásában jórészt a – felsőbb szintű pártoktatás számára egyébként is megszűrt hallgatók csoportjainak méretéhez képest – szélesebb tömegek számára fenntartott köz- és felsőoktatás történeti fejlődésének állomásait és szabályozó tényezőit vizsgálták ezidáig. A neveléstudományi diszciplína hazai művelőiben ugyanis egyfajta „természetes igény” jelentkezett a rendszerváltást követően az iránt, hogy az immáron pártpolitikai és ideológiai befolyásoktól mentes diskurzus keretében feldolgozzák a hazai neveléstörténet sorsának 1945 utáni alakulását (Golnhofer, 2004). Végso soron tehát az állami iskolarendszer keretébe nem illeszkedő, annak struktúráján kívül – illetve felül – pozícionálódott Pártfőiskola (Németh & Bíró, 2016) nem képezte eddig kutatási fókuszpont tárgyát.

Korszakokra vagy konkrét intézményekre vonatkozóan születtek már a történelmi múltat vázlatos formában megjelenítő tanulmányok. Ugyanakkor ezek döntően 1989 előtti megjelenése, publikációs közege, árnyaltsága és a téma tudománypolitikai diskurzusa kapcsán uralkodó értelmezési kerete a forráskritikai szempontok erőteljesebb bevonását teszi szükségessé (Glatz, 1990; Szabó et al., 2022). Doktori disszertációjának kivonataként megjelent² tanulmányában Molnár István (1967) ad egyfajta áttekintést a Magyar Kommunista Párt (MKP) 1945 és 1948 közötti pártépítő és ideológiai (tovább)képző tevékenységéről. Ez az

² A tanulmány a Művelődésügyi Minisztérium Marxizmus-Leninizmus Oktatási Főosztályának *Tájékoztató* című folyóiratában jelent meg.

összegzés azonban a kommunista tömörülés szervezkedéseinek „megkerülhetetlen” szerepe és az 1945 előtti időszak átideologizált kontextusú felvázolása miatt kevésbé bizonyulhat támpontnak. Egy ennél jóval tárgyilagosabb munka az MKP Debrecenben alapított első Központi Pártiskolájának szervezési körülményeit mutatja be, bár bizonyos személyi szerepek és hangsúlyok eltolódása ebben a tanulmányban is érzékelhető (Petrák, 1983).

Az MSZMP Politikai Főiskolája (1968 előtt Pártfőiskolája) rövid, áttekintő bemutatása kapcsán idézi fel doktori értekezésében Pál Zoltán (2019) az MDP Pártfőiskola (mint előzmény) történetének néhány fontos mérföldkövét és jellemzőjét. A téma kapcsán ez a munka tekinthető az eddig közlésre került legnagyobb terjedelmű történeti leírásnak az intézmény és jogutódjának – együttesen negyven éves – múltjáról.

1.2 Kutatási kérdések

A hazai köz- és felsőoktatás 1948 utáni éveinek oktatáspolitikájára vonatkozó történeti diskurzusban az egyik meghatározó elem a részint az állampárti hatalom ideológiájának szelleméből fakadó diszkriminatív és bizonyos társadalmi csoportokat előnyökhöz juttató, részint pedig a saját vezetői rétegeinek utánpótlását biztosító, ezáltal társadalmi egyenlőtlenségeket generáló származási kategóriák szerint szelektáló felvételi rendszer kialakítása. Ennek szempontrendszere és működése már ismert korábbi kutatások (Ladányi, 1995; Sáska, 2021; Somogyvári, 2015) révén. Jelen vizsgálat kérdései ezt a témát igyekeznek körül járni annak érdekében, hogy közelíteni lehessen ahhoz a logikához, amellyel a vezető párhatalom saját nómenklatúra rendszerének felsőbb vezetői pozíciókra szánt tagjait (tovább)képzési célokra kiválasztotta.

1. Alkotható-e csoportosítási rendszert a hallgatójelöltek társadalmi háttere alapján?
2. Mely pártszervek (és ezek köré csoportosuló személyek) vettek részt a hallgatói összetétel megállapításában?
3. Milyen arányban képviseltették magukat az egyes jelöltek munkahelyeit magukba foglaló párt- és tömegszervezetek, illetve az állami terület a vizsgált időszakban?
4. Az intézmény szervezeti formájának kezdeti változtatása milyen összefüggésben állt a pártszervek képzésszervezési céljainak érvényesülésével?
5. A szervezeti változások hogyan befolyásolták a felvételi folyamatot (azaz milyen társadalmi csoportok kerültek előtérbe)?
6. A felvételi elvárások teljesítésére irányuló törekvések tükröződnek-e a hallgatójelöltek adatsoraiból?

7. Megjelennek-e a jelölt kizárását vagy a jelölésének megfontolásra küldését indítványozó javaslatok az dokumentumokban?

2. FORRÁSOK ÉS MÓDSZEREK

2.1 Források

2.1.1 *A források azonosítása és hozzáférése*

A téma feldolgozását alapvetően több tényező is megnehezíti a forrásfeltárás, a más pártiskolák működésével való összehasonlíthatóság és az intézményhálózati rendszerbe ágyazhatóság szempontjából. Tekintve, hogy a kutatás tárgyát képező intézmény szervezeti és képzési rendszere kialakításának és a felvételi eljárás lefolytatásának szempontjából nem volt autonóm, működését alapvetően befolyásolta az a függőségi viszony, amelyet a pártoktatási rendszer teljes felügyeletének jogosítványával kizárólagosan rendelkező központi pártvezetéssel folytatott, ezért a releváns primer forrásokat azok a levéltári iratanyagok jelentik, amelyek e szervek döntéshozatala során képződtek.

A pártoktatás rendszeréről kevés áttekintés maradt fenn, amelyek pedig mégis rendelkezésre állnak, rendszerint a nyilvánosság számára készült és olyan adatokat és tényként kezelt gondolatokat tartalmaz, amelyek valóságtartalma nehezen ellenőrizhető. Ilyen például az KV Oktatási Osztálya megbízásából kiadott kötet is (MDP KV Oktatási Osztály, 1948), amely az MDP 1948. szeptember 25–26-án megrendezett Országos Oktatási Értekezletén elhangzott, előadásként értelmezett politikai beszédek leiratát tartalmazza. Ebben a lényegesebb adatközlések a pártoktatás addigi rendszerére utalva Biró Zoltán³ felszólalásában hangzottak el.

2.1.2 *Levéltári források*

A kutatás legfőbb forrásbázisát a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában (MNL OL) őrzött 1945 utáni munkáspártok és szakszervezetek iratain (M szekció) belül az MDP irataira (M-KS 276. fond) támaszkodva igyekszik a fentebb említett kérdésekre választ adni. A hallgatójelöltekre vonatkozó javaslatok összegyűjtésével és felterjesztésével kapcsolatban a Központi Vezetőség (KV; 52. csoport) egyes osztályai, vagyis a Párt- és Tömegszervezetek Osztálya (PTO) és az Agitációs és Propaganda Osztály (APO) járt el. Az

³ Biró Zoltán (1898–1998) 1947 és 1950 között a KV Oktatási Osztályának vezetője, 1952 és 1954 között a KV Agitációs és Propaganda Osztályának vezetőhelyettese, 1953 és 1956 között a Pártfőiskola igazgatója, Rákosi Mátyás testvére.

általuk szerkesztett javaslatokban szereplő személysoros adattáblák kerültek az MDP országos operatív szervei. A *Politikai Bizottság* (PB; 53. csoport) és a *Titkárság* (54. csoport), illetve (a fennállása alatti időszakban⁴) a *Szervező Bizottság* (55. csoport) üléseik alkalmával tárgyalták meg a javaslatokat és hoztak döntést a pártoktatás egyes szintjeire történő hallgatói beosztásokról, áthelyezésekről vagy esetleg visszahívásokról. Az AdatbázisokOnline integrált levéltári adatbázisszolgáltatása révén lehet – szabadon hozzáférhető módon – kutatni az MDP (fentebb felsorolt) központi szervek üléseihez kapcsolódó iratokat⁵ (vagyis a határozati jegyzőkönyveket és a napirendi pontokhoz rendelt dokumentumokat: jelentéseket és javaslatokat, illetve magánlevelek) digitalizált változatait.

A központi szervek iratai között először 1951 augusztusában lehet találkozni a tényleges határozathozattal a felvételek kapcsán, ez ugyanakkor mindösszesen egy konkrét névsort jelent a betervező osztály részéről továbbított részletes adattábla nélkül.⁶ A hallgatókra vonatkozó statisztikák és az iskola elvégzése utáni szétosztásról szóló kimutatások elkészítésében a KV Káder Osztályának volt szerepe (az 1952-ben kezdeményezett⁷ fokozatos felszámolásáig).

2.2 Módszerek

2.2.1 *Prozopográfia*

A kutatási kérdések szempontjából releváns információk primer forrásokból (lásd a 2.1.2 alfejezetet) történő kinyerése részben a prozopográfia módszerével történt (az adatokért lásd a *Személysoros adatbázist*). A prozopográfia egy olyan – társadalomtudományi kutatásokban, társadalomtörténet-írásban alkalmazható – interdiszciplináris módszer, amellyel lehetőség van a történelem két lényeges problémakörének tanulmányozására és feloldására. Az első a politikai tevékenységekben gyökerező problémákra utal, vagyis: olyan felszín alatt húzódó érdekek (csoportosulások társadalmi hovatartozása vagy politikai mechanizmusok) feltárására, amelyekről feltételezhető, hogy a politikai retorika elfedi azokat. A második azonosított problémakör a társadalom szerkezetével és a belső mobilitással kapcsolatos: többek között az elitcsoportok tagjainak és a hivatali pozícióval rendelkezők társadalmi szerepének elemzését, valamint a szerep idő múlásával bekövetkező változásait jelenti (Stones, 1971).

⁴ A KV 1953. június 27–28-i ülésén szüntette meg a Szervező Bizottságot, és ezzel együtt a főtitkári funkciót is.

⁵ Lásd: <https://adatbázisokonline.mnl.gov.hu/gyujtemeny/partiratok>

⁶ MNL OL M-KS 276. fond 5. csoport 175. őrzési egység A Szervező Bizottság ülésének jegyzőkönyve, 1951. augusztus 6. 6–8.

⁷ MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 180. ő. e. Javaslat a kádermunka decentralizálására és a káderosztályok megszüntetésére, 1952. február 12. 13–15.

A prozopográfia tehát olyan megközelítés, amellyel közös háttérük és jellemzőik⁸ alapján adott csoportba tartozó személyek összes releváns életrajzi adatát szisztematikusan, adattáblába rendezve össze lehet gyűjteni (Engel, 2002; Verboven et al., 2007). Arra a különbségre, hogy a terminológiai szempontból hogyan viszonyul a gyakran szinonim módon használt kollektív biográfiához, Bara (2002) a nemzetközi tudományos szóhasználat tanulmányozása révén világított rá. Elemzésében összegyűjtötte azokat a fontosabb jellemvonásokat, amelyekkel a két módszert könnyebben szembe lehet egymással állítani (lásd az 1. táblázatot).

1. táblázat

A biográfia és a prozopográfia összehasonlítása a társadalomtörténet-írás műfaji sajátosságai alapján (Engel (2002) és Bara (2007) munkájának megállapításai alapján saját szerkesztés)

	Jellemző a biográfiai jellegű munkák esetében	Jellemző a prozopográfiai jellegű munkák esetében
Kutatás tárgya	adott személy	kisebb-nagyobb csoport (adott személy fókuszba bekerülése egyedül a csoporttagság miatt érdekes)
Törekszik-e az életút teljeskörű feltárására	igen	nem
Elemzett adatok körének szélessége	minél részletesebb, teljesebb adatgyűjtés	csak a kutatás szempontjából lényeges adatok gyűjtése
Narratívák alkalmazása	alkalmaz	nem alkalmaz
Kutatás eredménye	történeti mű	személyi adattár
Személyes múltból megőrzött emlékek megismerhetősége	lehetséges	nem lehetséges

A módszer a fenti megfontolások alapján tehát alkalmas arra, hogy adott csoport (beleértve az elitcsoportokat is) valamennyi tagját – valamely közös forrás alapján – szisztematikus vizsgálva feltárható és leírható legyenek a csoportra vonatkozó közös jellemzők (tulajdonságok, magatartásformák), amelyek teljes csoportra tekintettel érvényesek tekinthetők (Németh & Szabolcs, 2002).

A prozopográfia egyik lehetséges válfajának a Pierre Bourdieu és munkatársai körében felépített úgynevezett „francia prozopográfiát” tekinti Broady (2002). Ennek a konstrukciónak a legfontosabb specifikumait – a módszer elmélete általános kritériumaihoz képest – az adta,

⁸ Verboven et al. (2007) felhívja a figyelmet, hogy jellemzők alatt alapvetően a nem személyiséghez fűződő jegyeket kell érteni.

hogy a Bourdieu-féle mezőelmélet alapelveit ötvözte a prozopográfia általános jellemzőivel. Ennek egyik központi eleme, hogy a vizsgált személyek mindegyike közös mezőhöz⁹ tartozik. Az adatfelvételt olyan változók mentén kell szervezni, amelyek révén származásukról, iskolai végzettségükről, pályájuk eddigi alakulásának trendjeiről, a mezőn és általában a társadalmi térben elfoglalt helyükről képet lehet kapni. A személyes múlt változatlanul nem lényeges kutatási szempont, azonban a csoport tagjainak közös jellemzőit itt kifejezetten a mező szerkezetének és történetének meghatározásában látja.

A konkrét munka elkészítéséhez Bara (2007) szerint három fő kutatási kérdésre kell választ adni: milyen kritériumok mentén zajlik az adatgyűjtés, milyen kritériumok határozzák meg az adatfelvételben való részvételt egyes embereknél, illetve, hogy mely forma teszi lehetővé az adatok áttekinthetőségét. Paksa (2013) a statisztikai alapú kutatások alapvető módszertani megfontolásait javasolja, vagyis szerinte a vizsgálandó csoportnak jól lefedhetőnek és kellően nagy létszámúnak kell lennie, a kutatás irányultságától függően kontrollcsoportot kell kijelölni az összehasonlíthatóság érdekében, előre rögzített és egyértelmű szempontokat kell lefektetni, illetve lényeges, hogy a vizsgálat tárgyát lehetőleg csak olyan tulajdonságok esetében érdemes adatfelvételbe kezdeni, amelyek esetében az adathiány minimális. Az számítógéppel támogatott adatfelvétel során közvetlenül a forrásból rögzíthetők az információk, ezzel a felesleges átmásolások is elkerülhetők, valamint már az adatrögzítési fázisában lehetőség lesz az adatrögzítés következetességének ellenőrzésére és a hibák idő előtti felismerésére és javítására (Mawdsley & Munck, 1996).

A jelen kutatáshoz végzett adatfelvétel folyamata a KV illetékes osztályai által beterjesztett javaslatokban szereplő adattáblák módszeres beazonosításával kezdődött. A korszakban mindvégig jellemzően ugyanazzal a személyes adatok-összetétellel jellemezték a jelölteket az osztályok: az azonosításhoz szükséges adatok között a viselt név¹⁰ és a születési év, az eredeti foglalkozás megnevezése,¹¹ illetve a jelenlegi munkahelye és a felterjesztés idején

⁹ Bourdieu „*La représentation politique*” című, 1981-ben megjelent tanulmányából lapszemle szintű kivonat jelent meg a *Valóság* című folyóiratban 1987-ben „*A politikai mező*” címmel. Ebben a mező működésével kapcsolatban jelenik meg az a megállapítás, hogy az olyan jelképes tőkéket, mint a hűség és az elismerés, a politikai mozgalmak halmaznak fel csatározásai során, önmaguk építik fel a velük szimpatizálók mozgósítására is képes szervezetet. Az így felhasználható apparátus a szervezeti struktúra kétféle elemére támaszkodhat: egyrészt a párt bürokratikus intézményeire, amelyekben pozíciókat (ezáltal pedig kiváltságokat) szerezhethet, másrészt viszont ez azzal a kötelezettséggel fog járni, hogy a párt felé hűséggel kell fordulni és a központi szemléletet el kell fogadni. A két fél viszonya abban fog állni, hogy a párt mint intézmény gondoskodik azokról, akik felé hűséget mutatnak, mert tudja, hogy aktivistái érvényesülése tőle függ, nem tagadhatják meg ezt anélkül, hogy saját magukkal ne kellene ugyanezt tenniük (Bourdieu, 1987).

¹⁰ Férjezett nők esetén asszonynév.

¹¹ Előfordul ugyanakkor, hogy ugyanazon személy esetén két különböző idejű javaslatkor a későbbiben eltérő foglalkozás szerepelt (jellemzően olyan, amely sokkal közelebb állt az aktuális pozíciójához, például „újságíró”).

betöltött állása vagy pozíciója. Az azonosítást követte az adatok Microsoft Excel táblázatkezelő szoftverben való rögzítése (Kontra, 2011), és végül a személyi adatok duplumpéldányainak tisztítása.

2.2.2 Történeti forráselemzés

A felvetett kérdések egyes csoportjának megválaszolhatósága és a prozopográfia módszerének alkalmazása révén generált eredmények értelmezése érdekében szükség van a történeti kontextus megalkotására. Ezt az a történelmi interpretációhoz kapcsolódó fontos elvi megállapítás is megerősíti, amely szerint a részletek sosem érthetők meg az egész ismerete nélkül (Simon, 2000). A neveléstörténeti kutatások ennek fényében azáltal hasznosulhatnak, hogy ráirányíthatja a figyelmet a – pedagógia múltjából adódó példákon keresztül – történeti tények és jelenségek azonosítása, valamint összefüggések és folyamatok realizálása iránti érzékenység fontosságára, valamint támogathatja a nevelés múltbeli elméleti és gyakorlati hibáival való szembesülést (Kéri, 2001).

A diakronikus megközelítésű neveléstörténeti vizsgálatok keretébe sorolható az intézménytörténetek beható tanulmányozása is. A kutatások heurisztikus szakaszában a primer és szekunder források azonosítása, hozzáférhetőségük megállapítása, feldolgozásuk során az adatok rögzítése zajlik (jellemzően a forrásokból – azok legfontosabb azonosító adatainak feltüntetése mellett – tartalmi kivonat készítésével, illetve szó szerinti idézetek feljegyzésével, amelyhez esetenként az időközben keletkező saját gondolatok is társulhatnak). Ezek későbbi elemzése révén az előzetesen megfogalmazott kérdésekre választ lehet kapni. Ezt követően a felvett adatok rendezése történik aszerint, hogy azok vizsgált perióduson belül témák szerinti alcsoportokat (például az oktatómunka tartalmi kérdései, illetve a személyi és tárgyi feltételek alakulása) képezzenek (Kéri, 2001).

Az elsődleges források elsősorban a levéltárak által őrzött iratanyagok és dokumentációk jelentik, amelyek – a kutató érdeklődésének középpontjába kerülve – a kutatás nyersanyagát fogják jelenteni, míg a másodlagos források az elsődleges források korábbi, más szerzők által készített feldolgozásait takarják (Csíkos, 2020). A források külső és belső kritikája kapcsán ez utóbbinak a kutatás szempontjából kiemelt jelentősége van, ugyanis a korszak sajátosságaiból adódóan – a belső, nem publikus szervezeti jelentések esetében is – jelentős torzulás mutatkozik az írott szöveg tartalma által közvetített helyzetképnek, amelynek fő oka a párhierarchiából eredő tekintélyelvű rendszerben a felsőbb pártszerveknek való megfelelés kényszere. Jellemzően csak akkor lehetséges valóságosabb képet kapni a tényleges működés körülményeiről, ha valamilyen esemény megzavarta, egyes szabályait megszegte a rendszer

által megszabott kereteknek (Huhák, 2016). Ezt az a jelenség tovább nehezíti, amely a szocializmus időszakának – neveléstudományi közegeket is érintő – eszmerendszerében az egyik meghatározó tényező volt, nevezetesen a politikai vallás, a kvázi szakrális elemek (mint például a marxizmus-leninizmus eszmeiség vagy éppen Lenin „megkérdőjelezhetetlen” történelmi szerepe) a többé-kevésbé domináns megjelenése a korpuszban és a másodlagos jelentések társításában játszott erőteljes szerepe a tartalomra nézve (Somogyvári et al., 2021).

Az előbbi gondolatok tovább erősödnek a kutatás hermeneutikai szakaszában, amely – tekintettel ugyancsak a korszak összetett társadalmi folyamataira – megkívánja előzetesen a sok részletre kiterjedő és alapos tudományos tájékozódást és a realitásérzékletet, de a szempontrendszer fejlődéséhez hozzájárul jelenkor működésének megfigyelése is (Kéri, 2001). A folyamat során előbb az átlátni szándékozott jelenségek és folyamatok horizontjának felvázolása történik, amelyet aztán a kutató összevet azzal a saját horizonttal, amelyben önmaga él, és az e kettő között azonosított különbségek révén olyan új horizont építésére törekszik, amelyben ezek egyesülnek (Szijártó M., 2021).

2.2.3 *Leíró statisztikai elemzés*

A felsőoktatástörténeti (és általánosságban a tudománytörténeti) vizsgálatokban lényeges szerepet kapnak a kvalitatív kutatások, hiszen ennek forrásbázisaként az intézmények működése (és működtetése) közben keletkező dokumentumok szolgálnak. Ugyanakkor a működési kérdések másik oldalán a mennyiségi jellemzők állnak, amelyek – a felsőoktatás keretein belüli vizsgálatokban – a hallgatói névsorokban (mint a felsőoktatás tevékenységek egyik kiemelten fontos indikátora) is manifesztálódnak. Ezek mögött pedig minden esetben állnak bizonyos számszerűsíthetőségi lehetőségek, amelyek értelmezésének megkísérlése okán helyet kell kapnia a kvantitatív megközelítések is. Hangsúlyozni kell, hogy ezek az oktatási folyamatok szerveződésére és minősítésére nézve csak kismértékben szolgálnak forrásul. Alapesetben a (hallgatókra vonatkozó adatokból összeállított) statisztikák ilyen irányú történeti vizsgálata egyértelműen kvantitatív szempontú, a kutatás során nem lehet annál részletesebb képet kapni a működésről, mint amelyet az adatszolgáltató szándéka szerint eredendően be akart mutatni. Ezen túlmenően azonban a történetiség a személyes statisztikai forrásokban rejlő adatokat képes a kvalitatív forrásfeldolgozás számára értelmezhetővé tenni a lényeges összefüggések kidomborítása és a történelmi-társadalmi kontextussal való összehasonlítás révén (Nagy, 2020).

A kvalitatív adatfeldolgozásra lehetőséget teremt a leíró statisztika módszere, amely során a vizsgálat alá vont (jelen esetben a levéltári forrásokból kinyerhető) személyes adatok

áttekinthetőségének biztosítása mellett azokat elemezzük, és a realizált összefüggések alapján következtetéseket vonunk le belőlük. A kutatás szempontjából leglényegesebb statisztikai vizsgálatok körébe a gyakorisági eloszlások megállapítása és az alapvető statisztikai mutatók (a minta átlaga, szórása, módusza és medián) meghatározása tartoznak (Kontra, 2011).

3. EREDMÉNYEK

3.1 A Pártfőiskola szervezetének formálódása

Az elitképzés demokratikus lehetőségeit magában hordozó intézmények fennállása olyan alternatíva volt, amellyel az MKP mindenképpen le akart számolni. Példa erre a Vasvári Pál Akadémia esete is, amely megálmodója, Kardos László¹² szerint határozottan „*nem pártiskola, nem egy párt iskolája, hanem a haladó magyar politika főiskolája*” (Kardos, 1947, p. 500). A nyitott, autonóm, a tudást és a felkészültséget válogatási alapelvként alkalmazó intézmény az újszerű pedagógiai kezdeményezéseket is magáénak tudó Népi Kollégiumok Országos Szövetségével egyetemben 1949-ben a felosztatás sorsára jutott (Pukánszky & Németh, 1995), és helyette egy zárt, az állampárti diktatúra hegemon irányítási szándékainak megfelelő káderek „kitermelésére” létrehozott rendszer folytatta a vezető rétegek kiképzését (Huszár, 2002). Ezt a funkciót töltötte be a Pártfőiskola, amely megszervezésének legfőbb állomásai jórészt 1949-re időzítődnek.

A pártiskolák rendszere alapvetően szovjet mintákat követett, és már a 1945-ben is a három szintre bontott iskolarendszert használta, amely az alábbiak szerint tagolódott: az alsófokon a 3–4 hetes megyei iskola és hasonló központi tanfolyamok, középfokon a hathetes és háromhónapos iskola, felsőfokon pedig az akkor még csak 5–6 hónapos tanfolyamok (a Központi Pártiskolán) látták el a funkcionáriusok különböző rétegeinek¹³ ideológiai oktatását (MDP KV Oktatási Osztály, 1948). Ezekben ugyanazt a képzési rendet és munkamódszert alkalmazták egyetemesen, az egyes szintek között főképpen az elsajátítandó tananyag mennyiségében és az ideológiai átszellemülés mélységében volt különbség (Ispán, 2021).

Először az Agitációs és Propaganda Kollégium tett javaslatot „az őszi pártfőiskolák megszervezésére” május elején, bár az iskola neve csak a címben jelent meg tételesen, a javaslat szövegében már kétéves időtartamú „Kommunista Akadémia” szervezéséről szóltak. Úgy

¹² Kardos László (1918–1980) etnográfus, kultúrpolitikus, 1946 és 1948 között a Népi Kollégiumok Országos Szövetségének (NÉKOSZ) főtitkára.

¹³ A Sztálin titkárságára továbbított, 1947. december 9-én keltezett jelentés szerint már nagyjából százezer főt vontak be addig a pártoktatás különböző formáiba (Izsák & Kun, 1994).

vélték, hogy vezető- és az előadói káderek ideológiai kiképzéséhez a Központi Pártiskola nem bizonyult eléggé hatékonyak, az alsóbb szintű (három-, öt-, illetve hathónapos) pártiskolák pedig nem garantálják az elvárt felkészültségi szintet. Hibának tartották, hogy a „felső káderek” számára nem létesült önálló képzőhely, így a pártoktatás és az ideológiai nevelés fejlesztésének egyik gátjaként az előadók (vagyis a főiskolák és egyetemek világnézeti tanszékeinek vezetői, asszisztensek és szemináriumvezetők) hiányát tartják. Ezért azt javasolták, hogy a Központi Pártiskolából hozzanak létre három új iskolát, amelyek a funkcionáriusok más-más csoportjának pártoktatását látják el. Ezek között a – tervek szerint – hét tanszékkal és 70-80 hallgatóval rendelkező, Andics Erzsébet¹⁴ vezetése alatt álló Akadémiát még az ősz folyamán el kívánták indítani.¹⁵

Az 1949 őszére elkészült kétéves képzési idejű Pártfőiskola¹⁶ szervezetére vonatkozó tervezetet eredendően az Agitációs és Propaganda Bizottság szeptember 19-én tárgyalta,¹⁷ a végső formája pedig a PB október 6-i ülésén került napirendre. Eszerint az intézmény feladata kettős volt: egyrészt a párt számára kellett „elméletileg jólképzett” propagandista káderek, valamint az alsóbb szintű pártiskolák számára oktatók „sokaságát” képezni (bár az első évfolyamon 75 főt terveztek felvenni), másrészt pedig olyan tananyagok (vagy esetleg vázlatok és előadásszövegek) készítése, amelyeket a pártoktatás összetett hálózatában, illetve a főiskolák és egyetemek világnézeti oktatásában felhasználhatnak.¹⁸ Mindezekhez a PB elvben hozzájárult és az oktatás elindulását 1949. október 20-ra jelölte ki.¹⁹ Ezzel párhuzamosan megindult az egyéves Pártfőiskola²⁰ is a XI. kerületi Karolina úton,²¹ a korábbi Központi Pártiskola helyén (Huba és Szabó, 1998). A képzés 20 hónap időtartamú volt, a tanegységek témaköri beosztása:

¹⁴ Andics Erzsébet (1902–1986) történész, kommunista politikus, 1949 és 1953 között a Pártfőiskola igazgatója, 1953–1954-ben az oktatásügyi miniszter első helyettese, 1954–1956 között a KV Tudományos és Kulturális Osztályának vezetője.

¹⁵ MNL OL M-KS 276. fond 54. csomó 42. őrzési egység Az Agitációs és Propaganda Bizottság javaslata a Titkárságnak az őszi pártfőiskolák megszervezésére, 1949. május 7. 36–38.

¹⁶ A dolgozat későbbi részeiben – a rövidítés szándékával élve – sok helyen csak „iskola”-ként lesz rá hivatkozva.

¹⁷ MNL OL M-KS 276. f. 86. cs. 34. ő. e. Javaslat a kétéves pártfőiskola felállítására. Határozati jegyzőkönyv, aláírás nélkül.

¹⁸ Ugyan csak az MDP hatalmának megszilárdulása után, 1950-ben jött létre az ideológiai képzés felsőoktatási szintű irányítójaként az Eötvös Loránd Tudományegyetem (továbbiakban ELTE) Központi Marxizmus-Leninizmus Tanszéke, de „A marxizmus alapjai” című tantárgyat már az 1946/1947. tanév második félévében bevezették az egyetemeken és főiskolákon (Németh & Bíró, 2016, pp. 54–55).

¹⁹ MNL OL M-KS 276. f. 53. cs. 37. ő. e. A Politikai Bizottság ülésének határozati jegyzőkönyve, 1949. október 6. 2.

²⁰ Az egyéves Pártfőiskolára vonatkozó adatok feltárását nehezíti, hogy egyes források – helytelenül és megtévesztő módon – egyéves Pártiskolának nevezi az egyéves Pártfőiskolát, holott ez egy önálló pártoktatási intézmény volt.

²¹ BFL XXXV.95.a. 140. ő. e. A Karolina úti egyéves pártfőiskola kérése a Nagybudapesti Pártbizottsághoz, 1949. október 14. 189.

- I. év: magyar és egyetemes, illetve a hazai és nemzetközi munkásmozgalom története, politikai gazdaságtan, pártépítés, világpolitikai és világgazdasági ismeretek, kultúrpolitikai előadás, ismeretterjesztő természettudományos előadások,
- II. év első 5 hónap: agrárpolitikai ismeretek, dialektikus és történelmi materializmus, kultúrpolitikai előadás
- II. év utolsó 5 hónap: Szovjetunió Kommunista Pártjának (SZKP) története,²² politikai gazdaságtan, dialektikus és történelmi materializmus és agrárpolitika témáit feldolgozó szakosító tanfolyamok.²³

A tantárgyak – de különösen a szakosító tanfolyamok – összetétele vagy órakerete időről időre változott: egyfajta évről évre történő kísérletezés zajlott annak kapcsán, hogy mely ismeretanyagok elsajátítása szolgálná a „felsőfokú káderek” vezetői kondícióinak ideológiai megalapozását. Az egyes előadások megtartására az állandó és a felkért külső előadókon kívül rendszeresen megkeresték még a PB több tagját is, hogy vállalják egy-egy téma bemutatását.

A Pártfőiskolák vezetőségére Kiss Károly²⁴ tett javaslatot 1949. szeptember közepén: a kétéves iskola igazgatójának Andicsot (a korábbi hathónapos pártiskola vezetőjét), míg az egyéves iskola élére Kassai Gézát²⁵ ajánlotta,²⁶ akik a Titkárság döntése után néhány héttel már el is foglalhatták pozíciójukat.²⁷

Az első néhány hónap működési tapasztalatai nyomán az Agitációs és Propaganda Kollégium 1950 tavaszán több változtatást is szorgalmazott. A kétéves iskolán 1950 őszétől a korábbi „előadóképző” iskolaprofil helyett a vezető pártfunkcionáriusok (megyei titkárok, pártapparátus osztályvezető-helyettesei és alosztályvezetői, központi pártiskolai előadók) képzése lesz hangsúlyos, a szükséges legalább 80 hallgatót a Káder Osztály biztosítsa. Az egyéves Pártfőiskola a továbbiakban a központi pártapparátus politikai munkatársait, a megyei bizottságok tagjait, a „jelentősebb” járások párttitkárait, illetve a tömegszervezetek központi

²² A Pártfőiskola és az alsóbb szintű pártiskolák hallgatói, illetve az állami oktatásból továbbképző tanfolyamokra küldöttek számára is az egyik központi elemmé vált a tantárgy ismeretanyaga, amelynek háttéranyagát „*A Szovjetunió Kommunista Pártjának rövid története*” című, mondatról mondatra feldolgozandó tankönyv jelentette (Németh & Biró, 2016). Budapesten az 1950-es évek első felében 3000 fővárosi pedagógust is bevontak szervezett oktatás keretében egy, a témát feldolgozó tanfolyamba (Mann, 2002).

²³ MNL OL M-KS 276. f. 53. cs. 37. ő. e. Javaslat a kétéves Pártfőiskola megszervezésére, 1949. október 3. 4–7.

²⁴ Kiss Károly (1903–1983) kommunista politikus, 1949 és 1950 májusa között a KV Káder Osztály vezetője.

²⁵ Kassai Géza (1894–1961) 1949-től a KV Oktatási Osztályának vezetőhelyettese és az egyéves Pártfőiskola igazgatója, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumon belül 1950-ben megbízták a marxizmus-leninizmus tantárgyak felsőoktatási megszervezésével, emellett pedig ELTE Központi Marxizmus-Leninizmus Tanszék oktatója, majd 1953-tól az ELTE Lenin Intézet igazgatója volt.

²⁶ MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 63. ő. e. Javaslat a Titkársághoz az egy-, illetve kétéves pártiskola vezetőjére, 1949. szeptember 19. 39–40.

²⁷ MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 63. ő. e. A Titkárság ülésének jegyzőkönyve, 1949. szeptember 21. 4.

vezetőit oktatja – évfolyamonként összesen 100 főt.²⁸ A Titkárság javasolta még, hogy amennyiben technikailag kivitelezhető, a két intézmény kerüljön közös épületbe.²⁹ A Kollégium és az APO is javasolta a két iskola egyesítését, Biró Zoltán szerint ezzel javulna az oktatók közötti munkamegosztás, az irányelvek egységesebbé válnának, és logikusabb a szervezeten belül közös iskolai Káder, Gazdasági és Adminisztrációs Osztály, illetve könyvtár. A szervezeti felépítés olyan módon változott, hogy az egyes iskolák közvetlen vezetői igazgatóhelyettesek, a közös intézményi szervezet élén pedig az iskolaigazgató áll.³⁰ Az új oktatási évre megvalósultak az átalakítások, az iskolák közös elhelyezése az Ajtői Dürer sor 19–21. szám alatti épületegyüttesbe költözött át.³¹ Az intézmény neve ekkor lett *Magyar Dolgozók Pártja Pártfőiskolája*,³² vezetését ezután összevont pozícióban Andics látta el. Az 1952/1953. tanév elejétől kezdve már csak a kétéves képzésre volt értendő a *Pártfőiskola* megnevezés.³³

A pártiskolai hálózat folyamatos átalakítása mindvégig azt célozta, hogy (elsősorban a párttagok közül) minél többen végezzenek valamilyen szintű ideológiai képzést a pártoktatás valamely szintjén. A Titkárság 1952 januárjában döntött a pártoktatás új rendszerének kereteiről. Az APO adatai szerint 1951-ben 23 ezer főt részesült a pártoktatás valamely formájában, míg 1952-ben 24 ezer főt terveztek bevonni. Közülük csupán 480 főt irányítottak Pártfőiskolára, nagyobb arányban terveztek hallgatókat az öthónapos, a háromhónapos, illetve legnagyobb részben a 4 hetes iskolákba küldeni. Ez ugyan ellentmondani látszik azzal a jelentésbeli megállapítással, miszerint a pártiskolai rendszer legjelentősebb problémája éppen az, hogy túl sokakat küldtek alapfokú pártiskolákba, ugyanakkor a felsőfokú hallgatók aránya nem érte el a kívánt szintet, azonban csak az 1952/1953. tanévtől javasoltak változtatásokat. A Pártfőiskolára javasolt módosították értelmében az egyéves tanfolyam létszáma 100 fő helyett annak kétszerese lett, míg a kétéves képzés első évében – az újságírói tagozattal együtt – 100-

²⁸ MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 98. ő. e. Az Agitációs és Propaganda Kollégium javaslata a Titkárságnak a 2 éves és 1 éves Pártfőiskolák szervezetére vonatkozólag 1950–51-es évre, 1950. április 29. 28–29.

²⁹ MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 98. ő. e. A Titkárság ülésének határozati jegyzőkönyve, 1950. május 3. 4.

³⁰ MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 112. ő. e. Javaslat a Pártfőiskolák közös szervezeti felépítésére, 1950. augusztus 7. 11–12.

³¹ A Szent Szív (*Sacré Coeur*) Társaság Budapesti Philippineum Leánygimnáziumának saját tulajdonú épülete volt az 1948–1949-as államosításáig (Valentné Albert, 2019, 180–188).

³² Andics kérte 1950 decemberében a „Sztálin Pártfőiskola” név használatát, ezt azonban a Titkárság – a jegyzőkönyvben nem részletezett indokkal – elutasította.

³³ MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 202. ő. e. Határozat Pártfőiskola munkájának átszervezésére, 1952. július 24. 25.

ról 150-re növelték a létszámot, az öthónapos szakosított előadóképzőt pedig megszüntették. A vezetőségnek 1953 elejére³⁴ meg kellett szerveznie a levelező tanfolyamot is (lásd később).³⁵

A Titkárság 1952 júliusában folytatta az átalakítással kapcsolatos tervezést. A SZKP Pártfőiskolája módszereinek fokozatos bevezetése, ezzel együtt az intézmény tényleges főiskolai színvonalra kellett emelni. (Bár néhány hónap után az APO is belátta, hogy a moszkvai tapasztalatok merev átvétele és gépies alkalmazása nem fog javítani a problémákon.)³⁶

Az 1952/1953. tanévről már valamivel pozitívabban vélekedett az APO, ugyanakkor bizonyos szervezeti problémákkal ekkor is küzdött az iskola: ugyan a feladatok jobb elosztása érdekében öt új tanszéket hoztak létre,³⁷ viszont az összes tanszék közül háromnak nem volt vezetője, és a (munkájukat támogató) Tanulmányi Osztályt sem létesítettek még. (Ez utóbbi hiányt a PB döntse orvosolta.)³⁸ Mindezek mellett ugyanakkor az iskolai pártszervezet munkáját támogatónak értékelte az iskola vezetése.³⁹ A fejlesztések középpontjában a képzési program és a tananyag átdolgozása volt – főképpen a KV 1953. júniusi határozata nyomán. Többek között a Rákosi-féle személyi kultusból eredő „ideológiai hibák kijavításában” és a káderek „fejlesztésében” jelölték ki a fő irányvonalat, ez utóbbiban pedig – szerintük – a pártiskolák és tanfolyamok „*nem kis szerepet játszanak*”.⁴⁰

1953. október 3-án indult el elindult egy, a kétéves iskola anyagára épülő levelező tanfolyam, amelyet az iskola képzési szerkezetének átalakítása miatt (lásd később) egy év után átalakítottak. 1954 szeptemberétől már egy, tartalmában módosított levelező tanfolyam működött, amelyben a hallgatók az új hároméves iskola (lásd később) 20%-kal csökkentett tananyagát dolgozták fel öt év alatt.⁴¹ Az APO javaslatára, a „gyakorlatias oktatás” helyzetére figyelemmel – és az új képzésstruktúra okán – egyes tanszékeket összevontak a Központi

³⁴ A Titkárság határozata szerint nem döntött egyelőre az elindítás időpontjáról.

³⁵ MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 178. ő. e. A Titkárság határozata a pártiskolák helyzetéről és a pártkáderek iskoláztatásáról, 1952. január 30. 21–23.

³⁶ MNL OL M-KS 276. f. 53. cs. 128. ő. e. Jelentés a Pártfőiskola munkájáról az 1953–53-as tanévben, 1953. július 27. 23.

³⁷ MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 202. ő. e. A Titkárság határozata a Pártfőiskola munkájának átszervezésére, 1952. július 24. 24.

³⁸ MNL OL M-KS 276. f. 53. cs. 128. ő. e. A Politikai Bizottság határozata a Pártfőiskola munkájáról az 1952–53-as tanévben, 1953. július 29. 34.

³⁹ MNL OL M-KS 276. f. 53. cs. 128. ő. e. Jelentés a Pártfőiskola munkájáról az 1952–53-as tanévben, 1953. július 27. 23–24.

⁴⁰ MNL OL M-KS 276. f. 52. cs. 24. ő. e. A Központi Vezetőség ülésének határozata, 1953. június 27–28. 224–225.

⁴¹ MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 348. ő. e. Jelentés és javaslat a Pártfőiskola levelező tanfolyamára, 1954. december 9. 79.

Előadói Iroda⁴² megfelelő munkaközösségeivel, hogy így próbálták meg tervezhetőbbé tenni a munkát.⁴³

A Titkárság még 1952 augusztusában döntött a kétéves iskola időtartamának növeléséről, ezzel a Pártfőiskola történetének egy újabb fázisát nyitotta meg a hároméves képzés elindulása az 1954/1955. tanévben.⁴⁴ A képzés szerkezetében újdonságnak számított, hogy az eddig döntő módon ideológiai tárgyakat tartalmazó tanrendbe bekerült a „mezőgazdaság gépesítésével, agrotechnikájával és zootechnikájával” kapcsolatos ismeretanyag is, valamint, hogy az újságírók⁴⁵ számára külön képzési csoportot is szerveztek. A vidéki hallgatók elhelyezésének megoldására a Pártgazdasági Osztálynak gondoskodnia kellett egy 100 fő befogadó képességű kollégiumról, ahol – külön szabályként előírva – egy szobában legfeljebb két fő lakhatott.⁴⁶ Mindezekon felül pedig 1955 márciusában a Titkárság úgy döntött, hogy a férfi hallgatóknak az első és a második iskolaév végén egy-egy hónapos kötelező katonai táborban, valamint az első két évben havonta tantermi foglalkozáson, menet- és lögyakorlatokon kell részt venni. Ezt a kötelező – századparancsnoki jellegű – kiképzést azzal indokolták, hogy a hároméves képzésen lévők 80%-ának nem vett részt korábban tartalékos tiszti kiképzésen, ennek teljesítése és sikeres vizsga révén viszont – a tervek szerint legalábbis – tartalékos politikai tiszti rendfokozatot kaptak volna.⁴⁷

A forradalom előtti utolsó lezárt tanév is történtek lényegesebbnek tekinthető szervezeti formálódások. Harminc „vezető káder” továbbképzésére 1955. szeptember 1-jén egy tízhónapos tanfolyamot indítottak, amelyen a hároméves iskola irodalmának nagyobb részét vennék át. A korábbiakkal ellentétben azok a funkcionáriusok, akiket erre a tanfolyamra küldött munkahelyük, a képzés ideje alatt is megőrizték – ha volt rá mód, helyettesük révén – a beosztásukat és mindazokat a jogokat, amelyekkel pozíciójuk révén rendelkeztek. Maga a képzés azzal a céllal szerveződött, hogy azok, akik „[...] a legutóbbi évek folyamán elméleti továbbképzésükben elmaradtak, rövid idő alatt pótolják ezt a hiányosságot.”⁴⁸ A tanfolyam

⁴² A KV Oktatási Osztályán belül 1949 októberéig létre kellett hozni a Központi Előadói Irodát, amely eredendően a pártfőiskolai tanszékek elméleti munkájának külső támogatója volt.

⁴³ MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 202. ő. e. A Titkárság határozata a Pártfőiskola munkájának átszervezésére, 1952. július 24. 25.

⁴⁴ MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 206. ő. e. A Titkárság határozata a pártfőiskolák új rendszeréről, 1952. augusztus 13. 15.

⁴⁵ Az újságírók számára – főszerkesztői szorgalmazásra – rendszerint szerveztek különböző kötelező ideológiai képzéseken kellett részt venniük. A *Szabad Nép* szerkesztőségéből 1955 folyamán 12 munkatárs tanult a Pártfőiskola levelező tagozatán (Horváth, 2013).

⁴⁶ MNL OL M-KS 276. f. 53. cs. 162. ő. e. A Politikai Bizottság határozata a Pártfőiskola hároméves tanfolyamának beindítására, 1954. március 8. 35–36.

⁴⁷ MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 360. ő. e. Javaslat a pártfőiskolai hallgatók kiképzésére, 1955. március 29. 102.

⁴⁸ MNL OL M-KS 276. f. 53. cs. 233. ő. e. Javaslat továbbképző tanfolyam megindítására a Pártfőiskolán, 1955. május 25. 63.

leállítása hamar napirendre került: a PTO közlése szerint már csak 30-35 fő jelentkezett az 1956/1957. tanévre, amely okafogyottá teszi az szervezést, mivel az iskolának eleve sok képzéshez kapcsolódó feladatot kellett koordinálnia.⁴⁹

Ebben az időszakban érzékelhető egyfajta törekvés valamilyen tényleges tudományos színvonal elérésére. A PTO javaslatára meg kellett szervezni az államépítési és államjogi tanszéket, a meglévő tanszékeket pedig akadémiai tagokkal és egyetemi oktatókkal⁵⁰ kellett megerősíteni, akik – mint fogalmaztak – „*a párt legképzettebb elméleti káderei*”.⁵¹ 1955 szeptemberében javaslatot tettek – az SZKP Pártfőiskolájának példájára hivatkozva – a Pártfőiskola Tudományos Tanácsának felállítására. A tervek szerint ezen a fórumon az elméleti és módszertani, illetve a tanügyi kérdések kerültek napirendre: itt vitatták meg a tanterveket, a képzési programokat, és itt kellett beszámolni a tanszékek munkájáról is. Mindezekon felül igényt tartottak rá, hogy a Tanács rendelkezzen jogosítvánnyal a kandidátusi⁵² disszertációk elfogadására, illetve ezen belül védhessék még kandidátusi értekezésüket az iskola aspiránsai⁵³ (lásd később).⁵⁴ A Titkárság a javaslatot a szeptember 30-i ülésének napirendjéről levette,⁵⁵ és bár az ülésen elhangzottakat nem rögzíti a jegyzőkönyv, feltételezni lehet, hogy a kandidátusi értekezések kapcsán igényelt jogosítványokat nem látták megalapozottnak,⁵⁶ az erre utaló szövegrész pedig az október 7-én beküldött javaslatból már hiányzott,⁵⁷ és a Titkárság október 17-i döntésén ez utóbbi verziót hagyta jóvá – egy személyi változtatás mellett a tagságban.⁵⁸

Létrehozták a politikai gazdaságtan, filozófia, SZKP története és az MDP története tanszékek mellett az úgynevezett „pártaspirantúrát”, amely – céljait tekintve – „magas

⁴⁹ MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 400. ő. e. Javaslat levelező tanfolyam megszüntetésére, 1956. május 10. 61–62.

⁵⁰ A javaslatban említik Fogarasi Béla filozófust, Friss István közgazdászt, Beér János jogászt és Nemes Dezső történészt, a későbbi MSZMP KB Politikai Főiskola igazgatóját.

⁵¹ MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 367. ő. e. Javaslat a pártfőiskolai tanszékek megerősítésére, 1955. május 20. 74.

⁵² A „tudományok kandidátusa” fokozatot (szovjet mintára) az Elnöki Tanács az 1950. évi 44. törvényerejű rendeletével hozta létre, amellyel a tudományos minősítés rendszerét és központosította: az egyetemek erre vonatkozó jogosítványai a Magyar Tudományos Akadémiához (MTA) kerültek, ennek szervezetében előbb az Országos Tudományos Képesítő Bizottság (OKTB), majd az Országos Aspirantúra Bizottság (OAB) látta el a szervezéshez és a minősítéshez kapcsolódó feladatokat. 1951-ben a régi tudományos címeket és azok használatát eltörölték, és megalkották a „tudományok doktora” fokozatot is, az OAB helyett pedig a Tudományos Minősítő Bizottság (TMB) jött létre (Kozári, 2017, 150–151).

⁵³ Az „aspiráns” olyan személy, aki részt vett kandidátusképzésben (1950. évi 44. tvr. 2. §).

⁵⁴ MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 380. ő. e. Javaslat a Pártfőiskola Tudományos Tanácsának felállítására, 1955. szeptember 27. 114–115.

⁵⁵ MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 380. ő. e. A Titkárság ülésének jegyzőkönyve, 1955. szeptember 30. 10.

⁵⁶ A tudományos minősítés szervezési feladatait a TMB Titkársága az akadémiai tudományos osztályok szaktitkárságaival közösen látta el (Kozári, 2017, 154). Az értekezések megvédése a TMB által kijelölt bizottság előtt történt, a fokozatszerzést tanúsító oklevél kiadására pedig egyedül a TMB-nek volt hatásköre (1950. évi 44. tvr. 2. §).

⁵⁷ MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 383. ő. e. Javaslat a Pártfőiskola Tudományos Tanácsának felállítására, 1955. október 7. 54–55.

⁵⁸ MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 383. ő. e. A Titkárság ülésének jegyzőkönyve, 1955. október 17. 6.

képzettségű” káderek számára biztosít elméleti és ideológiai felkészültséget vezető pozíciók betöltésére. Két területen szándékoztak az állami képzéshez⁵⁹ képest erősíteni az aspirantúra hallgatóit: egyrészt az orosz nyelv, mellette pedig két szabadon választott „nyugati nyelv” kötelező elsajátításában, másrészt a kandidátusi disszertáció elkészítésében próbált bizonyos kutatástámogató szerepet betölteni. A négyévesre tervezett tanfolyamon a harmadik év elején kezdhették volna el az értekezések kidolgozását, majd a negyedik év végén megtörtént sikeres védés követően pályázhattak volna a megfelelő tudományág kandidátusi címére. Az egyéni vezetést a Pártfőiskolán és a Lenin Intézetben⁶⁰ dolgozó szovjet professzorok és a kandidátusi fokozatú magyar oktatók végezheték. Egyes szaktárgyak tanítása céljából be akarták vonni az MTA, a Közgazdasági Intézet és a Munkásmozgalmi Intézet munkatársait, illetve a minisztériumok és a pártapparátus egyéb „szakértőit”.⁶¹ Rákosi a javaslat vitáján – szovjet példákra hivatkozva – kifogásolta a képzési idő hosszát, és azt egy évvel rövidíteni akarta mondván, hogy az ipari és termelési folyamatokban „hozzaértő szakemberekre” minél előbb szükség van.⁶² A Titkárság határozott még a felvételi rendszer kereteiről, az APO alatti szervezeti elhelyezkedésről, és arról is, hogy a pártaspirantúra december 1-ig induljon el, valamint törölték a „nyugati nyelvekre” vonatkozó kötelezettséget.⁶³

Meglepő módon egészen 1956 tavaszáig kevés (látható) nyoma a Pártfőiskola és az MDP vezető szervei közötti kommunikációs feszültségeket minősítő kijelentéseknek. Ugyan a KV illetékes osztályaival előfordultak korábban összekülönbözések – főképpen Andics vezetőségi ideje alatt –, ezek azonban inkább mutatták a személyes ellentétek jellegét. A PTO áprilisi javaslatában viszont nyíltan kimondta, hogy az iskola sem a párt központi apparátusával, sem pedig a vezető szervekkel nem folytat jó kapcsolatot. Sérelmezik, hogy a PB és a Titkárság tagjai az elmúlt évben nem tartottak előadást, illetve több szempontból is utalnak arra, hogy a KV-nek jobban kellene támaszkodnia az iskolára, szorosabb kapcsolatot kellene ápolnia az intézménnyel. Ezért két javaslatot fogalmaztak meg. Egyrészt szerették volna, ha az iskola KV apparátusán belül az osztályoknak megfelelő – szélesebb – hatáskörrel rendelkezik, és irányítását közvetlenül a Titkárság látná el, míg munkáját a továbbiakban is a PTO ellenőrizheti. Másrészt pedig – a jobb informálás érdekében – az iskolavezetőnek legyen lehetősége a titkársági üléseken és (a tanszékvezetőkkel és más vezető tanárokkal kiegészülve)

⁵⁹ Az aspiránsképzés részletes szabályozása az 1953. évi 20. törvényerejű rendelettel történt.

⁶⁰ A Minisztertanács 1952. április 30-án hozta létre a Bölcsészettudományi Kar Orosz Intézetéből, majd 1954. szeptember 1-jétől kezdődően önálló felsőoktatási intézmény volt 1957. szeptember 1-ig.

⁶¹ MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 383. ó. e. Javaslat a Pártfőiskola melletti pártaspirantúra megszervezésére, 1955. október 7. 30–32.

⁶² MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 383. ó. e. A javaslatról szóló 2. napirendi pont vitája, 1955. október 17. 12.

⁶³ MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 383. ó. e. A Titkárság ülésének jegyzőkönyve, 1955. október 17. 4.

az osztályvezetői értekezleteken részt venni. Hasonló módon a KV osztályainak helyettes vezetőit is kérték, hogy vegyenek részt az iskolatanács és a tanszékek munkájában, valamint, hogy az iskolán belül a tanszékvezetők a – munkához szükséges – bizalmas tájékoztatókat (például hivatalok jelentései, külföldi lapszemlék) megkaphassák.⁶⁴ A felvetettek kapcsán a Titkárság nem támogatta a szervezetre irányuló kezdeményezéseket, és az iskola továbbra is a PTO alárendeltségében maradt, hozzájárultak viszont a javaslat többi eleméhez.⁶⁵

Az év során jelentősebb módosítások nem történtek az iskola működésében egészen az 1956-os forradalomig, ekkor ugyanis az üres épületben október utolsó napjaiban ideiglenes szükségkórház létesült és – a Nemzetőrség fegyveres biztosítása mellett – november 9-ig működött. A Péterfy Sándor Utcai Kórház munkáját volt hivatott támogatni a segélyhely, felszerelést is onnan kaptak (Szakolczai, 2014).

A berendezkedő MSZMP a pártiskolai rendszert és azok iskoláit is felszámolta, mondván, azok „rég, eltűnt, bürokratikus” elemei voltak az MDP majdnem egy évtizedes tevékenységének.⁶⁶ Az Intéző Bizottság még az év végén elkezdte szervezni az átmeneti időszak ideiglenes pártiskoláit, a „romokból építkezve” viszont csak szűk három évvel később jutottak el oda, hogy egy megújult szervezetű, kétéves időtartamú intézményt, az „MSZMP Központi Bizottságának Pártfőiskoláját” több évtizedes útjára indítsák.⁶⁷

3.2 Az intézmény státusza és kötődése a felsőoktatás ideológiai képzéséhez

A pártfőiskolai képzés hangsúlya a „kommunista éberség” és a „pártszerű magatartás” nevelésére helyeződött, mindezt főképp az SZKP – illetve a hazai munkásmozgalom – történetének és a lenini-sztálini irodalom tanulmányozása révén. A kétéves Pártfőiskolát ezek szempontjából a teljes pártoktatás központjává kívánták fejleszteni: az itt elhangzott előadások legépebb anyagait jóváhagyás és sokszorosítás után az oktatás minden szintjén hasznosítani akarták. Az iskola tanszékeit bevonva tervezték meg az egyetemeken folyó ideológiai oktatás irányítását és ellenőrzését, valamint az előadások tartalmát is részben az iskolai anyagokkal igyekeztek biztosítani.⁶⁸ A Pártfőiskola vezetői a párt ideológiai és oktatási tevékenységeinek egyik központi intézményévé kívánták formálni az iskolát az évek alatt, ahol a tanszékeknek

⁶⁴ MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 399. ö. e. Javaslat a Pártfőiskola hatáskörének kiterjesztésére, 1956. április 19. 21–22.

⁶⁵ MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 399. ö. e. A Titkárság ülésének jegyzőkönyve, 1956. május 7. 1–2.

⁶⁶ MNL OL M-KS 288. f. 288. f. 5/11. ö. e. Javaslat a pártiskola felállítására, 1956. december 9. 90–91.

⁶⁷ MNL OL M-KS 288. f. 5/97–98. ö. e. Javaslat az MSZMP Pártfőiskolájára, 1958. szeptember 30. 212.

⁶⁸ MNL OL M-KS 276. f. 53. cs. 37. ö. e. Javaslat a kétéves Pártfőiskola megszervezésére, 1949. október 3. 4.

ideológiai vezető szerepük van mind a pártoktatás szervezetében, mind pedig a felsőoktatási intézmények marxizmus-leninizmus tanszékein (a továbbiakban MLT) is.⁶⁹

Az első években nem rendezte konkrét jogszabály vagy párthatározat a Pártfőiskola intézményi státuszát, illetve az abszolváló hallgatók kimeneti képesítését. A kérdést a Pártfőiskola szervezetével és munkájával kapcsolatos módosítási javaslataiban az APO vetette fel, szerintük ugyanis a főiskolai jelleg „jobb kidomborítása” érdekében célszerű lenne a hallgatóknak „állami érvényességű oklevelet” kiadni a jövőben.⁷⁰ A titkársági határozat kimondta, hogy 1952 őszétől kezdve főiskolai oklevelet kell kiadni a végzősöknek,⁷¹ ugyanakkor ennek az oktatási tárca részéről nem volt jogi érvényesítése. Az Osztály 1954 elején ismételten szorgalmazta a szervezeti forma jellegének erősítését, a PB pedig a – hároméves tanfolyam beindításáról szóló – határozatában jóvá is hagyta, hogy az iskolát „ténylegesen egyetemi színvonalon álló főiskolává”⁷² kell fejleszteni. Ugyanakkor az Osztály eredeti javaslatának azon pontjáról, amelynek értelmében a hallgatóknak marxizmus-leninizmusból és még egy – meghatározott körből – szabadon választható tantárgyból államvizsgát kellett tenniük, és ezután kaphattak egyetemi végzettséggel egyenértékűnek minősített állami oklevelet,⁷³ a PB nem hozott határozatot, azt a május elején beadandó javaslatba kellett felvenni.⁷⁴ Ez viszont nem történt meg hosszú ideig, amelyre Biró hívta fel a PB figyelmét 1956 márciusában.⁷⁵ A Bizottság ekkor döntött a kérdésben, azonban – az APO-javaslattal szemben – egyetemi helyett csak főiskolai szintű intézményi besorolást kapott az iskola, viszont „állami oklevél” kiadására szerzett jogosítványt.⁷⁶ (Korábban csak részben élvezhettek előnyöket azok, akik két- vagy hároméves iskolai végzettséggel rendelkeztek: amennyiben felsőoktatási intézményben diplomát akartak szerezni, számukra a marxizmus-leninizmus tantárgyi államvizsga letétele,⁷⁷ illetve az ideológiai tárgyak kötelező látogatása és vizsgái alól tanszékvezetői javaslatra felmentés volt adható.)⁷⁸ A Minisztertanács a bizottsági határozatban foglaltakat később úgy pontosította, hogy az iskolán szerzett oklevelet a továbbiakban az állami főiskolák okleveleivel

⁶⁹ MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 286. ő. e. Határozat a Pártfőiskola káderhelyzetéről, 1954. január 19. 28–31.

⁷⁰ MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 202. ő. e. Javaslat a Pártfőiskola munkájának átszervezésére, 1952. július 24. 19.

⁷¹ MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 202. ő. e. Határozat Pártfőiskola munkájának átszervezésére, 1952. július 24. 25.

⁷² MNL OL M-KS 276. f. 53. cs. 162. ő. e. A Politikai Bizottság határozata a Pártfőiskola hároméves tanfolyamának beindítására, 1954. március 8. 35.

⁷³ MNL OL M-KS 276. f. 53. cs. 162. ő. e. Javaslat a Pártfőiskola hároméves tanfolyamának beindítására, 1954. február 19. 34.

⁷⁴ MNL OL M-KS 276. f. 53. cs. 162. ő. e. A Titkárság ülésének jegyzőkönyve, 1954. március 8. 3–4.

⁷⁵ MNL OL M-KS 276. f. 53. cs. 278. ő. e. Javaslat a Pártfőiskola egyetemi elismerésére, 1956. március 28. 112.

⁷⁶ MNL OL M-KS 276. f. 53. cs. 278. ő. e. A Politikai Bizottság ülésének jegyzőkönyve, 1956. március 29. 9.

⁷⁷ 1032/1952. (IX. 27.) M. T. számú határozat az államvizsga és diplomaterv rendszeresítéséről

⁷⁸ 87/1955. (O. K. 19.) O. M. számú utasítás az államvizsga és a diplomaterv rendszeresítéséről szóló 1032/1952. (IX. 27.) számú minisztertanácsi határozat kiegészítése tárgyában kiadott 1062/1955. (VII. 6.) számú minisztertanácsi határozat végrehajtásáról

egyenértékűnek kell tekinteni.⁷⁹ (Megjegyzendő, hogy a későbbiekben azokat az alsó- és középfokú állami iskolákban dolgozó pedagógusok, akik pártfőiskolai államvizsga révén szereztek oklevelet, az előbb hivatkozott döntés értelmében „tanár főiskolai végzettséggel” munkakörbe kellett besorolni.)⁸⁰

A levelező tanfolyamról szóló 1954. decemberi javaslatában Bíró jelezte, hogy a kétéves iskolát korábban elvégző funkcionáriusok körében érdeklődés mutatkozott a pártfőiskolai diploma megszerzése iránt, ezért 1955 őszén 100-150 fő számára külön kétéves felkészítő tanfolyamot kívántak szervezni az államvizsgálathoz.⁸¹ Ez a gyakorlatban a hároméves képzés különbözeti vizsgájára felkészítést jelentette, amellyel Rákosi és Lakatos Éva⁸² sem értett egyet,⁸³ így ugyan a javaslatot a Titkárság részben elfogadta, de az említett elképzeléseket elutasította, azok átgondolását szorgalmazta.⁸⁴ A tervezetből kitörölt részletre vonatkozó javaslatot 1955 májusában Köböl József⁸⁵ nyújtotta be azzal a módosítással, hogy konkrétan az elmúlt két tanévben kétéves iskolát végző hozzávetőleg 300 hallgató fele számára legyen a külön tanfolyam biztosított, melynek része a különbözetet jelentő tananyag is.⁸⁶ Ezt a testület ezúttal már támogatta.⁸⁷ A PTO végül 170 főt javasolt,⁸⁸ amit a Titkárság elfogadott, ugyanakkor megjegyezte, hogy „amennyiben megvannak az előfeltételei, minden jelentkezőnek jogot kell biztosítani”⁸⁹ a jelentkezésre. Ez a tanfolyam – részben hasonló okok miatt – a tízhónapos továbbképző tanfolyam sorsára jutott: a következő tanévre már csak 50 hallgató jelentkezett. A PTO tapasztalatai szerint a problémákat egyrészt az okozza, hogy a hallgatók saját szakterületük ellátása mellett nem érnek rá az államvizsga-felkészülésre, másrészt az iskolának eleve sok képzést kell koordinálnia, és ezek mellett a feltételek mellett nem érdemes a tanfolyamot megszervezni.⁹⁰ A Titkárság így hozzájárult ahhoz, hogy az 1956-ban végzők még befejezhessék tanulmányaikat, azonban ősztől felfüggesztették a levelező tanfolyamot.⁹¹

⁷⁹ 10/1956. (IV. 24.) M. T. számú rendelet a pártfőiskolai oklevél képesítő jellegéről

⁸⁰ A Művelődésügyi Minisztérium 1030/1958. számú bér- és munkaügyi tájékoztatója

⁸¹ MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 348. ő. e. Jelentés és javaslat a Pártfőiskola levelező tanfolyamára, 1954. december 9. 82.

⁸² Lakatos Éva (1905–1993) a KV Agitációs és Propaganda Osztályának vezetőhelyettese ebben az időszakban.

⁸³ MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 348. ő. e. A jelentésről szóló napirendi pont vitája, 1954. december 27. 27.

⁸⁴ MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 348. ő. e. A Titkárság ülésének jegyzőkönyve, 1954. december 27. 3.

⁸⁵ Köböl József (1909–2000) a KV Párt- és Tömegszervezetek Osztályának vezetője 1954 decembere 1956 októberé között.

⁸⁶ MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 367. ő. e. Javaslat külön levelező tanfolyam szervezésére, 1955. május 19. 73.

⁸⁷ MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 367. ő. e. A Titkárság ülésének jegyzőkönyve, 1955. május 23. 8.

⁸⁸ MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 375. ő. e. Javaslat a levelező tanfolyam hallgatóira, 1955. augusztus 12. 89–96.

⁸⁹ MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 375. ő. e. A Titkárság ülésének jegyzőkönyve, 1955. augusztus 15. 6.

⁹⁰ MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 400. ő. e. Javaslat levelező tanfolyam megszüntetésére, 1956. május 10. 61–62.

⁹¹ MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 400. ő. e. A Titkárság ülésének jegyzőkönyve, 1956. május 21. 6.

Egy másik lehetőséget jelentett az oklevél megszerzésére az Eötvös Loránd Tudományegyetem Lenin Intézetében⁹² 1954. február 1-jén – a marxizmus-leninizmus és a filozófia szakokon – elindult hároméves levelező továbbképzés, amelyre két csoport jelentkezését várták:

- MLT munkatársak, akik főiskolai vagy egyetemi végzettséggel, illetve az egyéves pártfőiskolai szintű elméleti felkészültséggel és többéves oktatási tapasztalattal rendelkeznek,
- párt-, tömegszervezeti vagy állami funkcionáriusok, akik egy- vagy kétéves iskolát végeztek (illetve annak megfelelő elméleti tudásuk van).

Számukra a képzés – melyre az 1953/1954. tanévben még felvételi vizsga sem volt – elvégzésével a marxizmus-leninizmus oktatására jogosító oklevelet állítottak ki, illetve a kitűnő átlageredménnyel végzők – mivel az elsajátított anyag a miniszteri utasítás értelmében megközelíti a kandidátusi vizsga szintjét – intézetvezetői javaslatra disszertációjukat közvetlenül benyújthatták (a Tudományos Minősítő Bizottság hozzájárulása mellett), míg a gyengébben teljesítők jogosultak a kandidátusi vizsgajelentkezésre.⁹³ Szeptember 1-től elindult az Intézetben egy kétéves nappali – politikai gazdaságtannal kiegészített – tanfolyam is a „szakmai tudományos továbbképzés” biztosítására ugyanazon csoportok számára, azonban esetükben az oklevélszerzés és a disszertálás lehetőségét már nem biztosította az utasítás.⁹⁴

3.4 A hallgatójelöltek összetétele és oktatásuk jellemzői

3.4.1 A döntéshozatal általános keretei

Az MDP országos vezető szerveinek alárendelten működtek a központi osztályok, amelyek a pártapparátus alsóbb szintű szerveit, intézményeit voltak hivatottak irányítani és ellenőrizni, így az iskolákat is. A vezető szervek közül is kifejezetten azok az operatív vezető szervek, mint a Titkárság és a Politikai Bizottság döntéshozatala volt hivatott arra, hogy a hatalomgyakorlók (kifejezetten pedig Rákosi) személyes elképzelései legitimálva legyenek, míg minden alárendelt szerv a végrehajtó szerepet töltötte be a rendszerben. Az operatív vezető osztályok határoztak állami és pártszervek felállításáról, megszüntetéséről és szervezeti átalakításáról is (T. Varga, 1998).

⁹² Az intézmények minőségi szempontú hierarchiájára utalóan a Titkárság 1954. decemberi ülésén Rákosi úgy nyilatkozott a levelező tanfolyamról szóló vita során, amikor felmerült, hogy az Intézet már folytat ilyen képzést, és éppen ezért a jelölteket ne vonják el a szervezés alatt álló pártaspirantúráról, hogy „a Pártfőiskola többet jelent, mint a Lenin Intézet” (MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 348. ő. e. A jelentésről szóló napirendi pont vitája, 1954. december 27. 27.).

⁹³ 8554–B. 14/6/1953. O. M. számú utasítás a levelező oktatásnak a Lenin Intézetben való továbbfejlesztése tárgyában

⁹⁴ 8554–B. 13/1954. O. M. számú utasítás kétéves marxizmus-leninizmus szakos továbbképző tagozat (nappali) bevezetéséről a Lenin Intézetben

A Pártfőiskola esetében szintén az MDP vezető szervei (Szervező Bizottság, Politikai Bizottság, Titkárság) határozták meg azt a politikai motivációjú keretrendszert, amelyben a káderek kiválogatása és a megfelelőnek vélt színvonalú pártiskolába küldése történt. Az iskola szervezeti elhelyezkedését alapvetően nehéz megállapítani, mert működését több osztály egyidejű tevékenysége befolyásolta. Az állami és a tömegszervezetekben zajló ideológiai oktatás, illetve a pártiskolák munkájának szervezésével az APO-n belül a Pártiskolák Alosztálya foglalkozott,⁹⁵ (de későbbi utalások vannak arra is, hogy bizonyos ideig a PTO ellenőrzése alatt került).⁹⁶ A jelöltekre vonatkozó javaslatokat nagyobb részben a PTO állította össze és küldte tovább a vezető szervek felé, ugyanakkor ebben (ameddig létezett) szerepet vállalt a Káder Osztály is.

3.4.2 *A felsőfokú pártoktatásba bevontak köre*

Az Oktatási Osztály 1949 második félévére szóló munkaterve szerint a vezető- és középkáderek iskolai felkészítése az ősszel elinduló iskolákon fog megtörténni. Ezek közül:

- az egyéves iskolán⁹⁷ a pártszervek központi osztályainak vezetőit és helyetteseit, az alosztályvezetőket, a megyei titkárságok tagjait, a nagyüzemi titkárokat, valamint a tömegszervezetek és az államapparátus vezető funkcionáriusait,
- míg a kétéves iskolán a vezető oktatási és egyéb propagandista kádereket⁹⁸ kell felkészíteni.

A tervek szerint a párt- és tömegszervezeti, illetve állami terület összes vezető funkcionáriusa 3 év alatt elvégezze az egyéves iskolát (vagy annak megfelelő iskolán kívüli képzést), valamint, hogy minden középfunckionárius két év alatt teljesítse az három-, illetve öthónapos iskolát (vagy ennek megfelelő iskolafüggetlen képzést). Összességében a felsőfokú pártoktatásra 3000 főt akartak küldeni: a központi apparátus funkcionáriusai, a megyei, járási, kerületi és nagyüzemi pártbizottságok, illetve a tömegszervezetek és az államapparátus vezető funkcionáriusai közül – a Pártfőiskolákon két év alatt 300 hallgatónak kell végeznie.⁹⁹ Meg kell

⁹⁵ MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 94. ő. e. Javaslat az Agitációs és Propaganda Osztály megszervezésére, 1950. március 31. 8.

⁹⁶ MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 399. ő. e. A Titkárság ülésének jegyzőkönyve, 1956. május 7. 1–2.

⁹⁷ A propagandisták voltak azok, akik a különböző területeken dolgozó funkcionáriusokat – ide értve a lakosság körében tevékenykedő agitátorokat és népnevelőket is – képezték ki (Huhák, 2016, 85).

⁹⁸ MNL OL M-KS 276. f. 53. cs. 37. ő. e. A Politikai Bizottság ülésének határozati jegyzőkönyve, 1949. október 6. 2.

⁹⁹ A propagandisták voltak azok, akik a különböző területeken dolgozó funkcionáriusokat – ide értve a lakosság körében tevékenykedő agitátorokat és népnevelőket is – képezték ki (Huhák, 2016, 85).

⁹⁹ MNL OL M-KS 276. f. 53. cs. 37. ő. e. A Politikai Bizottság ülésének határozati jegyzőkönyve, 1949. október 6. 2.

ugyanakkor jegyezni, hogy ezek a számok valamivel realisabb képet mutatnak, mint akár a Gerő Ernő által 1949 májusában kinyilatkoztatott 50 ezer vezető pozíciójú munkás a különböző területeken, vagy első ötéves terv alapján kiképzendő 40 ezer felső káder (Kovács M., 1982).

Az 1952. januári javaslatát az APO az év nyarán azzal egészítette ki, hogy pártiskolai rendszer átalakítását hosszabb távra kell tervezni. Az 1952–1956 közötti időszakban nagyjából 6000 függetlenített funkcionáriust, valamint az állami és tömegszervezetek munkatársainak „bizonyos rétegeit” kellett a felsőbb pártoktatásba bevonni. Közülük is nagyjából 500-600 főnek a vezetőkáder-képzésen belül kétéves, illetve a szerveződő hároméves Pártfőiskolát kellett elvégeznie. Az érintettek ezekből a körökből kerülhettek ki:

- a KV osztály- és alosztályvezetői és helyetteseik, a megyei bizottságok titkárai, osztálytitkárai, a Budapesti Pártbizottság osztálytitkárai és -vezetői, a „legnagyobb kerületek” titkárai;
- a pártfőiskolai oktatók, az öthónapos iskola és tanszékei vezetői;
- a Szabad Nép szerkesztőbizottságának és rovatvezetői, a központi lapok szerkesztői,
- a politikai osztályok vezetői és helyetteseik;
- a DISZ és a SZOT titkárságának tagjai, a legfontosabb szakszervezetek főtitkárai;
- a miniszterek és helyetteseik, a megyei tanácselnökök.

Az érintettek bővülő köre miatt egyúttal kérték a korábbi 150 fős létszám 180-ra növelését 1953 őszére, illetve azok számára, akik az egész napos képzési rend lehetséges, javasolták a levelező tanfolyam elvégzését.¹⁰⁰ A kétéves iskola utolsó évére a keretszám 160 főre szállították le, amely a hároméves tanfolyamra (1954 őszén) tovább lett csökkentve 100 főre, ugyanakkor a területi megoszlások nem változtak: 70% a pártfunkcionáriusok közül, 20% a tömegszervezetekből és 10% az állami területről kerülhetett be a PTO elfogadott javaslata szerint.¹⁰¹ Az 1956 őszén elindult ötéves levelező tanfolyam a korábbi rendszerhez képest annyiban jelentett újítást, hogy immáron pályázati úton is (melynek felhívása a pártlapok hasábjain is közzé lett téve) lehetett jelentkezni a képzésre. A megoszlás ekkor úgy alakult, hogy a KV és a fővárosi, illetve megyei pártbizottságok körülbelül 130 főt javasoltak, míg a pályázat nyomán nagyjából 350-en jelentkeztek, összetételt tekintve a korábbi évekhez képest

¹⁰⁰ MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 206. ö. e. A Titkárság határozata a pártiskolák új rendszeréről, 1952. augusztus 13. 14.

¹⁰¹ MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 302. ö. e. Javaslat az 1954 őszén induló 3 éves Pártfőiskola hallgatói keretszámának elosztására, 1954. március 6. 69.

most nőtt a legnagyobbra a munkás-paraszt származású jelöltek száma: arányuk az összes jelentkező között 81% volt.¹⁰²

3.4.3 A kiválogatás körülményei és a felvételi kritériumok

Közvetlenül a Pártfőiskola elindulása előtt, a létrehozó javaslat tárgyalásakor a Politikai Bizottság megemelte az induló létszámot az eredeti 75 helyett 80 főre, és az ehhez még hiányzó 20 fő kapcsán – az ülés jegyzőkönyve szerint – úgy rendelkezett, hogy őket „*az elhangzott szempontok szerint gondosan ki kell válogatni.*”¹⁰³ Ezek a szempontok ugyanakkor – leirat hiányában – nem ismertek.¹⁰⁴ Sürgető tényező lehetett ugyanakkor az a kényszerhelyzet, hogy habár a felsőfokú oktatók körét bővíteni akarták a pártiskolák (legfőképpen munkásszármazású) „legjobb hallgatóinak” asszisztensi munkakörű alkalmazása révén, azonban a régieket nem tudták mellőzni, viszont probléma, hogy közöttük – mint írják – „*sok volt a cionista vagy frakciós [...] és jórészüik kispolgári.*”¹⁰⁵

Az Agitációs és Propaganda Kollégium javasolta az 1950/1951-es oktatási évtől a felvételi vizsga bevezetését. Azok számára, akiknek a hallgatói státuszra jelölését az illetékes pártszervek elfogadták, biztosítani kellett egyhónapos fizetett szabadságot, hogy a megadott irodalomból felkészülhessenek. Azok esetében, akik munkás vagy paraszt származásúak voltak, és a négy év középiskolát nem végezték el, a nyári időszakra kéthónapos előkészítő tanfolyamot kellett szervezni, amelyen olyan alapvető kompetenciákat is fejleszteni kellett, mint a helyesírás vagy a számtan, illetve a szükséges politikai irodalom feldolgozása. A tanfolyamra kerülők esetében az ott mutatott teljesítmény elegendő volt a felvételhez, ezután csak egy „formális felvételi vizsgán” kellett részt venniük.¹⁰⁶ A Titkárság megjegyezte, hogy a kétéves Pártfőiskolára főként „művelt munkásokat” kell küldeni, akiket a Káder Osztály a Nagybudapesti Pártbizottsággal és a Szervezési Osztállyal közösen „nagy gonddal válogasson össze” úgy, hogy a hallgatók 80%-a pártfunkcionárius legyen.¹⁰⁷ Ugyan nem találni külön szabályozás nyomát az 1945 előtti kommunista mozgalmakban való tagsággal kapcsolatos aggályokra, viszont jelzésértékű, hogy az ötéves levelező tanfolyam 1956 őszi megindulása

¹⁰² MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 401. ő. e. Javaslat a Pártfőiskola 5 éves levelező tagozata első évfolyamának hallgatóira, 1956. május 30. 82.

¹⁰³ MNL OL M-KS 276. f. 53. cs. 37. ő. e. A Politikai Bizottság ülésének jegyzőkönyve, 1949. október 6. 2.

¹⁰⁴ Mivel az ülésekről egy ideig csak határozati jegyzőkönyvek készültek (amelyek a napirendi pontok vitáinak leiratát nem tartalmazzák), nem lehet a viták tartalmát rekonstruálni.

¹⁰⁵ MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 63. ő. e. Feljegyzés a felsőfokú pártoktatók összetételéről, 1949. szeptember 19. 38.

¹⁰⁶ MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 98. ő. e. Az Agitációs és Propaganda Kollégium javaslata a Titkárságnak a 2 éves és 1 éves Pártfőiskolák szervezetére vonatkozólag 1950–51-es évre, 1950. április 29. 29.

¹⁰⁷ MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 98. ő. e. A Titkárság ülésének jegyzőkönyve, 1950. május 3. 4.

kapcsán a PTO javaslata megjegyzi, hogy a felvételi vizsgára küldendő „túlnyomó többsége tízéves, vagy ennél régibb párttagsággal rendelkezik.”¹⁰⁸

Az 1950/1951. tanév szóló jelentésében Andics szerint „komoly hibák” történtek a kiválogatás során: „fasiszta múlt” és egyéb okok miatt 8 főt távolítottak el, a kétéves iskola második évfolyamról „*felsőbb fokú propagandamunkára való alkalmatlanság*”¹⁰⁹ miatt 16 főnél nem javasolták a szakosító tanfolyam elvégzését, az első évfolyamáról pedig 6 fő esetében javasolták a visszahívást.¹¹⁰ Alapvetően kielégítőnek értékelte ugyanakkor mindkét iskola hallgatóinak kiválasztását, és jelentősnek nevezte a tanév során létrehozott iskolai káderosztály munkáját, amely „*a hallgatók múltjának megismerésében s ellenséges elemek leleplezésében jelentős segítséget nyújtott [...]*”.¹¹¹ A Titkárság – más kérdésekben megfogalmazott hiányosságok miatt – nem fogadta el a jelentést, így annak átdolgozott verzióját egy héttel később újra beterjesztették, ebből azonban kimaradtak a hallgatók felvételi körülményeire utaló előbb idézett részlet.¹¹² A származási kategorizálás mellett párttagság feltüntetésében is külön eljárások voltak: a pártba belépés évét mutató rovatban minden olyan esetben fel kellett tüntetni azt is, ha az illető más (korábbi konkurens párt) tagja volt, ha a kommunista mozgalomba később átlépett, vagy, ha 1945 után lett tagja az Magyar Kommunista Pártnak.¹¹³ Az iskola fennállása során végig része volt a jelölti névsorokban kiemelten kezelt információknak. Még 1955-ben is vitatott státuszúként jelölte meg azokat a PTO, akiknél fennállt jugoszláviai eredet vagy családi kapcsolat, régebbi tagság a Szociáldemokrata Pártban, illetve volt, akiknél megjegyezték, hogy nincs „megnyugtatóan tisztázva” a lehetséges kulák származás.

A Titkárság 1952 nyarán a hallgatói színvonal emelését célzó döntéseket hozott. Utasították az APO-t, hogy alaposabban készítse elő a hallgatók előzetes felkészítésnek körülményeit. Már a következő iskolaévtől kezdve csak kivételes esetben lehetett felvenni azokat, akiknek az iskolai végzettsége nem éri el a 8 elemi (vagyis ezzel a korábbi elvart minimális képzettségről alkotott elvárásaiból adott alább a döntéshozó). A kispolgári származásúakat csak „nagyon kis” arányban kerülhettek az iskolára, a jelöltek életkorának pedig 22 és 40 év között kellett lennie (e két kritériumtól csak nagyon indokolt esetben lehetett

¹⁰⁸ MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 401. ö. e. Javaslat a Pártfőiskola 5 éves levelező tagozata első évfolyamának hallgatóira, 1956. május 30. 82.

¹⁰⁹ MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 153. ö. e. Jelentés a Pártfőiskola munkájáról, 1951. július 23. 8.

¹¹⁰ Andics az egy héttel később keltezett szövegverzióban az utóbbi két adatot már nem említette meg.

¹¹¹ MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 153. ö. e. Jelentés a Pártfőiskola munkájáról, 1951. július 23. 10.

¹¹² MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 154. ö. e. Jelentés a Pártfőiskola munkájáról, 1951. augusztus 1. 21–27.

¹¹³ A Káder Osztály munkatársai által összeállított káderjellemzésekben a „politikai megbízhatóság” leírásához (sok más mellett) az erre vonatkozó adatokat is rögzíteni kellett, és ezeket az ügyeket külön kellett kezelni (Gyarmati, 1991).

– elviekben – eltérni).¹¹⁴ Az alsó korhatárt nem sokkal később Rákosi szóbeli javaslatára 24 évre módosították azzal a megkötéssel, hogy ennél fiatalabb jelöltet csak hozzájárulással lehet pártiskolára küldeni.¹¹⁵ A Szervező Bizottság egyik ülésén Daczó József¹¹⁶ szóban ismertette¹¹⁷ a kiválogatás helyzetét, amely után a Bizottság további erőfeszítéseket sürgetett a titkársági határozat betartására érdekében:

1. újra meg kell vizsgálni, hogy a pártbizottságok funkcionáriusai közül kiket lehet az iskolára küldeni;
2. az iskolai végzettség hiányában kimaradók eseteit meg kell vizsgálni és a megfelelő pártiskolára kell őket javasolni;
3. a tanítók és pedagógusok körében fel kell mérni, kit lehet Pártfőiskolára küldeni;¹¹⁸
4. az egyetemi levelező hallgatók közül a „legmegfelelőbbeket” lehet javasolni;
5. az egyetemet, Gazdasági és Műszaki, illetve Mezőgazdasági Akadémiát végzettek közül is a „megfelelő számban” kell javasolni.¹¹⁹

A javaslatokat a KV többi osztályának a PTO iránymutatása szerint kellett összeállítania. Utasították Hidas Istvánt, a KV titkárát, hogy a kiválogatási határozattal és a káderfejlesztési terv végrehajtásával kapcsolatban felmerülő problémákat Rákosival beszélje meg.¹²⁰

A leghatározottabb felvételi kritériumokat az 1955 októberében szervezett pártaspirantúra kapcsán fogalmazták meg. A PTO csak olyan jelöltekre tehetett javaslatot, akik legalább ötéves párttagsággal, illetve egyetemi vagy pártfőiskolai végzettséggel (vagyis utóbbi esetében a főiskolai oklevéllel azonos értékkel bíró diplomával) rendelkeztek, és volt valamely párt-, tömegszerszervezeti vagy állami munkakörben vezetői tapasztalatuk. Rákosi egyszerűen úgy fogalmazott a javaslat vitáján, hogy „művelt, párthű aspiránsokra van szükségünk, akik a lehető leggyorsabban képviselni tudják a párt vonalát ideológiai fronton.”¹²¹ Felvételi vizsgát nekik filozófiából és az SZKP történetéből kellett tenniük „egyetemi színvonalon”.¹²²

Gyakran előfordult, hogy a javaslattevő KV osztályok utólagosan kérték kisebb-nagyobb létszámú csoportok utólagos visszahívását, más szintű pártiskolára helyezését vagy az egyes tanfolyamokra – akár a korlátozó feltételek ellenére is, „alapos indokkal” – történő

¹¹⁴ MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 199. ő. e. A Titkárság ülésének jegyzőkönyve, 1952. június 25. 4–5.

¹¹⁵ MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 201. ő. e. A Titkárság ülésének jegyzőkönyve, 1952. július 9. 5.

¹¹⁶ Daczó József (1920–1996) 1952–1955 között a KV Párt- és Tömegszervezetek Osztályának vezetőhelyettese.

¹¹⁷ Mivel az ülés dokumentálása ebben az esetben (lásd korábban a 104. lábjegyzetet) is csak határozati jegyzőkönyv formájában történt, a napirendi pont kapcsán elhangzottakat nem lehet rekonstruálni.

¹¹⁸ Ez az elgondolás azután nem jelent meg a szervezési kérdések tárgyalásában.

¹¹⁹ Nem tudni, hogy a főiskolák köre a felsorolásból szándékosan vagy véletlenül maradt-e ki.

¹²⁰ MNL OL M-KS 276. f. 55. cs. 212. ő. e. Szervező Bizottság ülésének jegyzőkönyve, 1952. augusztus 11. 1–2.

¹²¹ MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 383. ő. e. A javaslatról szóló 2. napirendi pont vitája, 1955. október 17. 12.

¹²² MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 383. ő. e. Javaslat a Pártfőiskola melletti pártaspirantúra megszervezésére, 1955. október 7. 32.

pótlólagos felvételét. A Szervező Bizottság 1951. augusztusi felvételi döntését a Káder Osztály kérésére már a soron következő ülésén több ponton megváltoztatta, és bizonyos személyeket visszahívtak vagy át (bár ezekhez indoklás nem lett csatolva).¹²³ A PTO nem sokkal a Szervező Bizottság döntéseit követően már kérte, hogy 36 személy (lásd a *Személysoros adatbázis* 1. táblázatát) esetében tegyenek kivételt mind életkor, mind pedig iskolai végzettség szempontjából, mert többségük „[...] *pártfunkcionárius, párttapasztalattal, különböző pártiskolai végzettséggel rendelkeznek és eddigi munkájuk alapján alkalmasak a pártfőiskolára. Általános műveltségük színvonala lényegében megfelel a követelményeknek.*”¹²⁴ Az 1952/1953-as oktatási év kezdetén újabb KV-funkcionáriusok pótlólagos felvételét kérte a Bizottságtól, amely ezt azzal hagyta jóvá, hogy több felvételi pótjavaslatot már nem fogad be.¹²⁵

Mind a hallgatók kijelölését, mint pedig utólagos szétosztását nehezítették maguk a küldő szervek is. Kettős tendencia volt megfigyelhető a Pártfőiskola esetében: egyrészt egyes szervezetek – jellemzően a pártapparátus különböző területeiről – nem szívesen küldtek továbbképzésre munkatársakat, ugyanakkor az iskolát elvégzők szétosztásakor egy részüket két vagy több fogadó pártszervezet is igényelte (vagyis a szerv a saját vagy mások „jó” kádereit akarta megkapni). A pártapparátus szervei sokszor fordultak levélben a Titkársághoz vagy magának Rákosihoz, amelyben hosszasan felsorolták problémáikat az iskoláztatás és a szétosztás rendszere kapcsán. Ilyen – vélt vagy valós – hivatkozási alap volt legáltalánosabban az, hogy a más szervhez irányítandó káder „a legjobbak közül való”, miközben maga a szerv „súlyos káderhelyzetben” van, vagy éppenséggel „azzal a céllal küldték iskolára, hogy aztán megerősítse a szervet”, illetve az is gyakran olvasható indoklásaik között, hogy a „helyettesítés nem megoldható”. De voltak ellentétes irányú megközelítések is: adott esetben a felkért szervezet maga jelezte, ha a vezető funkcionáriusnak szerinte „nincs megfelelő politikai képzettsége”, ezért nem akarja iskolára küldeni.

3.4.4 A hallgatói képességek és az oktatás minősítése és kritikái

Az egyedi esetek részletes, évenkénti tárgyalása helyett a továbbiakban azok a jellemző motívumok lesznek bemutatva a továbbiakban, amelyek az javaslatok és jelentések szövegében gyakran visszatérő elemek az összetételről, a hallgatók képességeiről, illetve magának az

¹²³ MNL OL M-KS 276. f. 55. cs. 176. ő. e. Szervező Bizottság ülésének jegyzőkönyve, 1951. augusztus 27. 5–6.

¹²⁴ MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 207. ő. e. Javaslat a Titkársághoz, 1952. augusztus 19. 172.

¹²⁵ MNL OL M-KS 276. f. 55. cs. 214. ő. e. Szervező Bizottság ülésének jegyzőkönyve, 1952. szeptember 15. 7.

oktatásnak a minőségéről való szubjektív vélekedésnek akár a KV egyes osztályai, akár az iskola vezetése részéről.

A KV osztályai a tan évekről szóló beszámolóikban a szubjektív megállapításokon kívül (mint például az, hogy a hallgatók előképzettségének, politikai tapasztalatának hiánya és gyenge „műveltségi színvonala” okozta a problémát, ami miatt őket megfelelő propagandista feladatkörbe nem tudják elhelyezni) egyáltalán nem vagy éppenséggel ritkán és kiragadott, általánosító módon közöltek tényleges, az oktatás minőségéről némiképpen részletesebb képet mutató adatokat (például a vizsgaeredmények átlagait). Sűrűn hivatkoznak a „hiányos általános műveltségre” is, viszont pontosan mutatnak rá ennek mibenlétére vagy éppen arra, hogy mi is lenne ezzel kapcsolatban az elvárás.

Az 1954/1955. tanév szervezeti átalakulásait úgy értékelte a PB, hogy habár a vélekedések szerint a képzések révén nőtt az elméleti és politikai színvonaluk, amely annak is tulajdonítható, hogy valamelyest szigorodtak a felvételi követelmények. A párt- vagy állami szerv által intézett javaslatot a Titkárság azután hagyta jóvá, hogy a jelöltek sikeresen teljesítették a „középiskolás fokú” felvételi vizsgát magyar nyelvből, magyar történelemből és földrajzból. Ez nem jelenti azt, hogy a kétéves iskolán tanuló vezető párt-, állami és tömegszervezeti funkcionáriusok meg fognak tudni birkózni a „népi demokrácia új szakaszában” adódó feladataikkal. Már csak azért is fog nehézségeket okozni a vezetői beosztás, mert az iskolára sokan még mindig csak a minimálisan elvárt 4 éves középiskolai végzettséggel kerülnek be (és létezett továbbra is azt ezt felmutatni nem tudók számára az előkészítő tanfolyam), miközben egyre növekedni fog a „főiskolát végzett és más értelmiségi káder”¹²⁶ létszáma, akiket irányítani kell.¹²⁷

Általában elmondható, hogy a tanárok elméleti és gyakorlati felkészültsége az illetékes osztályok vélekedése szerint sok kívánnivalót hagyott maga után: a központi szervek nem voltak sem a képzettség, sem pedig az összetétel szempontból elégedettek velük, illetve munkájukkal sem, bár a probléma nem önmagában a tantestület és az oktatás szervezési hiányosságaiban, de a sokszor átgondolatlan, feltételezéseken alapuló központi pártvezetési döntések sorozata is hozzájárult. Egyrészt az előadók sok esetben az iskolát frissen elvégzők közül kerültek ki, akiknek jó része nem rendelkezett oktatási tapasztalattal, adódott olyan tanév is, amikor a tanári kar 30%-a 25 év alatti volt, vagy egyharmaduk alacsonyabb ideológiai

¹²⁶ MNL OL M-KS 276. f. 53. cs. 162. ö. e. A Politikai Bizottság határozata a Pártfőiskola hároméves tanfolyamának beindítására, 1954. március 8. 35.

¹²⁷ MNL OL M-KS 276. f. 53. cs. 162. ö. e. A Politikai Bizottság határozata a Pártfőiskola hároméves tanfolyamának beindítására, 1954. március 8. 35–36.

felkészítést kapott, mint amit az iskolán oktatnia kellett volna, ugyanakkor viszont a testület fele a pártfőiskolai munkája mellett párhuzamosan végezte a középiskolai levelező tagozatot.¹²⁸ Az előbbi problémát később úgy igyekeztek „enyhíteni”, hogy az iskolára kerülő fiatal tanárok egy évig csak asszisztensként voltak foglalkoztatva, és csak ezután vehettek részt a tényleges oktatási feladatokban.¹²⁹

1954-től a Pártfőiskola tanárai között is mind többen jelentkeztek állami (levelező) aspirantúrára, hogy ennek segítségével „magasabb ideológiai színvonalon” végezze oktatómunkáját. Az aspiránsi vizsga letételére való felkészüléshez, illetve a kandidátusi disszertáció megírásának idejére függetlenítették őket, és voltak, akik ezidőre az MTA státuszába kerültek.¹³⁰ A disszertációk témáit a PTO nyújtotta be és a Titkárság fogadta el. Olyan általánosító kijelentést is tett a PTO velük kapcsolatban, hogy közöttük sok volt a „*tisztázatlan múltú, kispolgári származású káder*”,¹³¹ ugyanakkor nem csatolnak olyan releváns kimutatást, amely bemutatná, hogy ténylegesen milyen összetételi képet mutat a tantestület, és mi lenne az elvárás. Az előadói szükséglet kielégítésére időnként volt lehetőség fiatal, egyetemet végzett jelöltek közül is, velük szemben ugyanakkor a megfogalmazott probléma a „*párttapasztalat hiánya*” volt.¹³²

A helyzetet nehezítette a relatíve nagy a fluktuáció is, amely általában jellemző a korszak volt a káderelhelyezés terén (Ring et al., 2020). sokakat más pártszervek – akár már a pártfőiskolai beosztásuk előtt – igényeltek különböző funkciók betöltésére, de a Titkárság gyakorlatilag minden évben mentett is fel – saját megítélése szerint alkalmatlan – tanárokat állásukból annak ellenére is, hogy évről évre napirenden volt a létszámhiány.

A minőségi javulás érdekében csak bizonyos szakértői csoportokat vontak be az iskola szervezetébe, az állami felsőoktatás és az akadémiai világ ebből a szempontból nem volt napirenden. Jó példa erre az SZKP története tanszék működése, ahol is a marxizmus-leninizmus eszméinek lényegét dogmatizmusok helyett „önálló elemzésre” és „bátor elvi következtetésre” kell használni a tanításban. A tanszék megerősítését szovjet professzorok, szovjet egyetemet végzett funkcionáriusok, illetve két marxizmus-leninizmus szakos aspiráns révén, továbbá Vég

¹²⁸ MNL OL M-KS 276. f. 53. cs. 128. ő. e. Jelentés a Pártfőiskola munkájáról az 1953-53-as tanévben, 1953. július 27. 23.

¹²⁹ MNL OL M-KS 276. f. 53. cs. 155. ő. e. Határozat a Pártfőiskola SZKP története tanszékének helyzetéről és munkájáról, 1954. január 20. 52.

¹³⁰ MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 376. ő. e. Javaslat pártfőiskolai tanárok függetlenítése tudományos feladatok miatt 1955. szeptember 5. 110.

¹³¹ MNL OL M-KS 276. f. 53. cs. 116. ő. e. Jelentés az 1951/52. évi kétéves káderfejlesztési terv végrehajtásának legfontosabb tapasztalatairól, 1953. március 3. 20.

¹³² MNL OL M-KS 276. f. 55. cs. 251. ő. e. Feljegyzés a Titkárságnak, 1953. július 13.

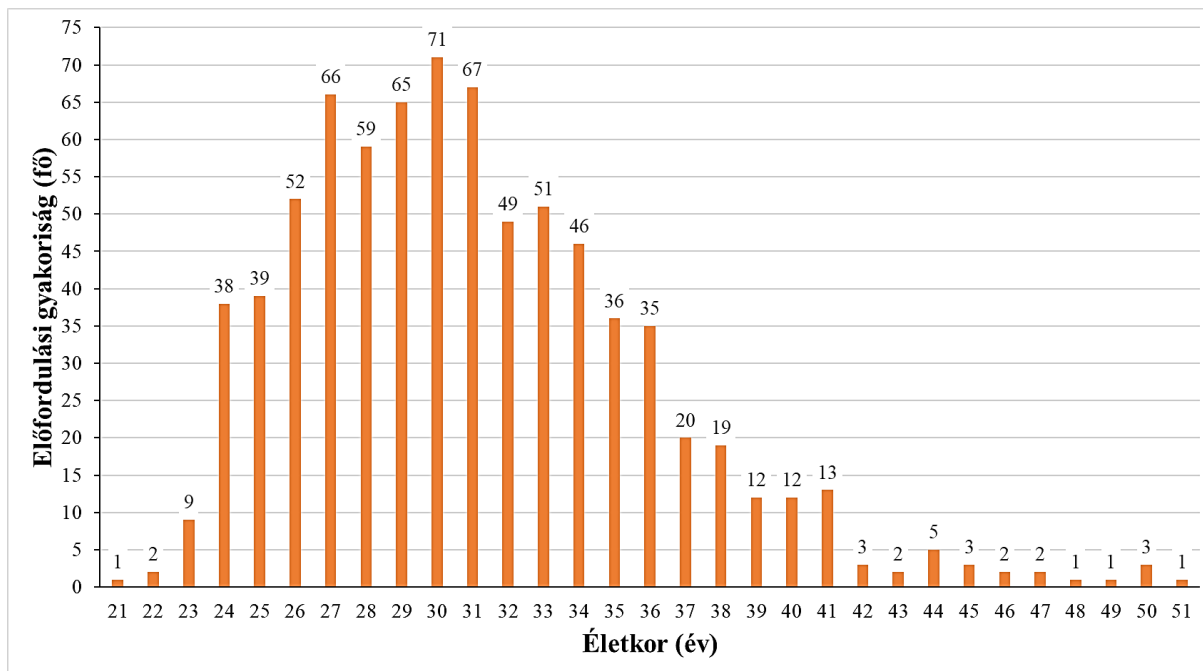
Béla,¹³³ Komócsin Zoltán¹³⁴ és Nonn György¹³⁵ munkába való bevonásával látták megoldhatónak.¹³⁶

3.4.5 A hallgatói adatok statisztikai elemzése

Az adatfelvétel és a többszörösen szereplő személyek adatainak redukálása után összesen 785 fő ($N=785$) maradt az személysoros adattáblában, amelynek adatai – a forrás engedte keretek miatt – az 1952 és 1956 közötti időszakot mutatják be. Tekintettel arra, hogy a hallgatók felvételének engedélyezése (elvielben) életkori alsó és felső határ között mozgott (lásd: 3.4.3 alfejezet), ezért elsőként a hallgatók életkori eloszlása (lásd: 1. diagram) lett vizsgálat tárgya. Látható, hogy a Pártfőiskolára az előírásoktól függetlenül az engedélyezett korcsoporton kívül is igyekeztek hallgatókat jelölni, és közülük egyesek (ahogy az a döntéshozatali mechanizmus vizsgálatakor is kiderült) pozitív elbírálást kaptak. Az összes jelölt közül legjelentősebben a 27 és 31 év közötti korosztály képviseltette magát.

1. diagram

A Pártfőiskola hallgatójelöltjeinek életkori eloszlása az 1952–1956 közötti időszakban (saját szerkesztés)

¹³³ Vég (eredetileg Wéber) Béla (1922–2004) a KV titkára, országgyűlési képviselő ebben az időszakban.

¹³⁴ Komócsin Zoltán (1923–1974) 1954–1955 között a KV Agitációs és Propaganda Osztályának vezetője.

¹³⁵ Nonn György (1918–2007) jogász, 1952 és 1956 között népművelési miniszter-helyettes.

¹³⁶ MNL OL M-KS 276. f. 53. cs. 155. ö. e. Határozat a Pártfőiskola SZKP története tanszékének helyzetéről és munkájáról, 1954. január 20. 52.

A leíró statisztikai elemzés módszerének ismertetésénél (lásd 2.2.3 alfejezet) felsorolt alapvető statisztikai mutatók hivatottak jellemezni a hallgatók életkori eloszlásának jellemzését. Az adatokat a 2. táblázat foglalja össze.

2. táblázat

A hallgatók életkorát jellemző statisztikai mutatók (saját szerkesztés)

	Minimum	Maximum	Medián	Átlag	Szórás
Hallgatójelöltek életkori megoszlása (1952–1956)	21	51	30	31,0	4,96

A személyes adatok másik vizsgálandó szegmensét jelentette az eredendően az az évszám, amikor a jelölt az 1918-ban alapított Kommunisták Magyarországi Pártjába (KMP), vagy 1944 novemberétől az MKP-ba, illetve végül 1948 júniusától az MDP-ba lépett be (bár ez előbbi két opció nem volt szükségszerű). A potenciális hallgatók jelentős része 1945-ben lett kommunista párttag (52,3%), és miközben a később belépők az összes a teljes minta 38,1%-át adja, az 1944 ősze előtti mozgalmi tagok 9,6%-ot tettek ki. Ez utóbbi számadatra az adhat okot, hogy a Tanácsköztársaság és a vörös terror történelmi „hagyományát” képviselő „magyarországi kommunistákkal” szemben a Szovjetunióban töltött emigrációból hazaérkező „moszkoviták” a Sztálin által meghatározott „nemzeti vonal” látszatpolitikája mentén képzeltek el a mozgalom fejlődését. Ez alapvető érdekellentétet eredményezett egészen az MDP egyeduralomra jutásáig, mindeközben ugyanis a növekvő párton belül peremhelyzetbe kerültek a régi KMP-tagok, 1952-ben arányuk a funkcionáriusok között 3%, míg a pártkerületek szintjén vezető szerepben mindössze 0,9% volt az arányuk (Mevius, 2005). A korábbi koalíciós pártok (mint például az SZDP) tagjainak megjelenése a jelölések között 4,4% volt. Habár a két párt 1948-as egyesülése után sokan az MKP-ban igyekeztek megtalálni a számításaikat (1949-ben az eredendően nem kommunista szimpatizánsok tették ki a párt 67%-át – (Huszár, 2005), a káderlapokat, amelyeken az illető előéletével kapcsolatos információkat is vezették, fel kellett tüntetni a korábbi párttagságot is. A személyi döntésekben „szűrőként” működő Káder Osztályon külön kellett kezelni – az 1945 után belépőkkel egyetemben – a volt SZDP-tagok lapjait, ami előre vetítette további karrierútjuk lehetőségeik akkor, amikor bizalmi pozícióba csak „jó jellemzéssel” lehetett kerülni (Gyarmati, 1991).

Az iratokban az aktuális munkahely szerinti területi besorolás tekinthető az alapvető rendezőelvnek, eszerint pedig a hallgatók az alábbi arányokban lettek a Pártfőiskolára javasolva: a pártapparátus szerveinek részéről 64,1%, a tömegszervezetektől 10,1%, míg az állami területről 25,8%. Előbbi magas aránya azzal magyarázható, hogy tervek alapján

működtetett káderrendszer eredendően nem tudott az olyan napi szintű problémákkal foglalkozni, mint a személyes kötődésekből adódó „kiemelések” vagy éppen visszaminősítések, továbbképzésekre küldések és az ebből adódó helyettesítési kényszer. Az előbbi ok miatt jelentős volt a fluktuáció,

szak-, vagy akár az elemi iskolai képzettség hiánya, de nehezíthette a helyzetet az is, hogy – mint azt a jelen kutatási eredmények is mutatták – nagy arányban fiatalokból tevődtek ki az új funkcionáriusok, akik számára ez egy jelentős előrelépési lehetőség volt, ugyanakkor a megszokott szociális tértől való kényszerű elszakadás jelentős megterhelést okozott számukra (Gyarmati, 1991; Ring et al., 2020).

4. ÖSSZEFOGLALÓ

A dolgozat a Magyar Dolgozók Pártja Pártfőiskolája szervezettörténetének körvonalain, ezen belül specifikusan a hallgatói kiválasztódás folyamatán, valamint a vezető pártszervek által támasztott követelmények leírásán keresztül igyekezett ezek „metszéspontjához” eljutni; azt vizsgálta, milyen formában működött a gyakorlatban az intézményesített felső pártfunkcionárius képzés a tárgyalt időszakban. Jelen összegzés a kutatás eredményeinek rövid, szintetizáló bemutatását adja.

Az intézmény szervezetének jobb megismerése alapvetően abban a mélységben tudott belátást engedni a működés (vagy inkább „működtetés”) mikroszintű valóságába, amennyire azt a rendelkezésre álló levéltári korpusz engedte, de ebben a tekintetben nem törekedett teljességre. Azt ugyanakkor igyekezett kidomborítani, hogy az iskola folyamatos kísérletek színtere volt – annál is inkább, mert az ideológia oktatásának nem voltak sem külső, sem pedig belső viszonyítási pontjai a marxizmus-leninizmus oktatásának pártiskolai rendszerén vagy a párhuzamosan (illetve egyes területeit tekintve rá hagyatkozó) felsőoktatási ideológiai fakultások szintjén sem. A tanári állomány létszámbeli és minőségi problémái tovább nehezítették a képzés rendszerszinten jelenlévő akadályait.

Az ideológia képezte dogmákon és történeti tapasztalásokon alapuló szelekció rendszere a Pártfőiskolán alapvetően leképezte az MDP általános hozzáállását a társadalmi rendszerben betöltött hely, a származáson alapuló szubjektív minősítés, a valós teljesítmény zárójelbe tétele és az élettörténeti előzmények kartotékrendszerű számontartása révén.

A hallgatók kiválogatása kapcsán megállapítható, hogy habár a vezető pártszervek az alárendelt osztályok és maga a pártfőiskolai vezetés számára is keretrendszert szabott a javasolt

funkcionáriusok listáinak összeállítása kapcsán, azokat sokszor önmaguk írták felül. Láthatóvá vált, hogy a döntéshozók – részint saját ideológiai kötöttségeik hatására – olyan társadalmi rétegekből kívántak „új elitet” képezni, akik sem előképzettségüket, sem attitűdjüket tekintve nem voltak erre a szerepkörre alkalmasak. Tekintettel az egyes küldő- és fogadószervek folyamatos elégedetlenségére és a központi szervek „igazságosztói” szerepének igénylésére, olyan helyzetre lehetett rálátni, amelyben kevés és jól képzett személy tekinthető tényleges kompetenciával rendelkezőnek, így a szervek komoly erőfeszítéseket is hajlandóak voltak tenni a saját apparátusba történő beemelés érdekében.

BIBLIOGRÁFIA

- Bara, Zs. (2007). Az “ismeretlen” prozopográfia. *Neveléstörténet*, 4(1–2), 234–244.
- Bourdieu, P. (1987). A politikai mező. *Valóság*, 30(1), 110–115.
- Broady, D. (2002). French prosopography: Definition and suggested readings. *Poetics*, 30(5–6), 381–385.
- Csíkos, Cs. (2020). *A neveléstudomány kutatásmódszertanának alapjai*. ELTE Eötvös Kiadó.
- Engel, P. (2006). Prozopográfia. In Bertényi, I. (Ed.). *A történelem segédtudományai*, (pp. 33–34). Osiris Kiadó.
- Földes, Gy. (2018). *Ívek és töréspontok: Gazdaság, politika, ideológia 1945 után*. Gondolat Kiadó.
- Glatz, F. (1990). *Történetírás – korszakváltásban*. Gondolat Kiadó.
- Golnhofer, E. (2004). *Hazai pedagógiai nézetek 1945–1949*. Iskolakultúra.
<https://mek.oszk.hu/02400/02445/02445.pdf> (2022.12.21.)
- Gyarmati, Gy. (1991). A káderrendszer és a rendszer kádere az ötvenes években. *Valóság*, 34(2), 51–63.
- Horváth, A. (2013). *A magyar sajtó története a szovjet típusú diktatúra idején*. Médiatudományi Intézet.
- Hubai, L., & Szabó, É. (1998). A Magyar Kommunista Párt gazdálkodása 1944–1948. *Múltunk – Politikatörténeti Folyóirat*, 43(2), 77–119.
- Huhák, H. (2016). Kicsapás a Pártiskoláról: Két fegyelmi ügy a propaganda mikrovilágából. *Kommentár*, 11(5), 84–99.

http://real.mtak.hu/139828/1/huhakh_14_2.pdf (2022.12.18.)

Huszár, T. (2005). Az elittől a nómenklatúráig: Az intézményesített káderpolitika kialakulása és néhány jellemzője Magyarországon (1945–1989). *Szociológiai Szemle*, 15(3), 8–69.
<https://szociologia.hu/dynamic/0503huszar.pdf> (2022.12.18.)

Ispán, Á. L. (2021. július 8). Parasztkáderek az iskolapadban. *újkor.hu*,
<https://ujkor.hu/content/parasztkaderek-az-iskolapadban> (2022.12.18.)

Izsák, L., & Kun, M. (1994). *Moszkvának jelentjük: Titkos dokumentumok 1944–1948*. Századvég Kiadó.

Kéri, K. (2001). *Bevezetés a neveléstörténeti kutatások módszertanába*. Műszaki Könyvkiadó.

Kontra, J. (2011). *A pedagógiai kutatások módszertana*. Kaposvári Egyetem.
<https://mek.oszk.hu/12600/12648/12648.pdf> (2022.11.26.)

Kovács M., M. (1982). Közalkalmazottak, 1938–1949. *Valóság*, 25(9), 41–53.

Kozári, M. (2017). A tudományos minősítés rendszere Magyarországon az 1940-es évek végétől 1960-ig, az új minősítési rendszer stabilizálódásáig. *Múltunk – Politikatörténeti Folyóirat*, 60(2), 148–198.
http://www.multunk.hu/wp-content/uploads/2017/01/kozarim_15_2.pdf (2022.12.21.)

Körösényi, A. (1998). *A magyar politikai rendszer*. Osiris Kiadó.

Ladányi, A. (1995). A felsőoktatási felvételi rendszer történeti alakulása. *Educatio*, 4(3), 485–500.
http://epa.oszk.hu/01500/01551/00074/pdf/EPA01551_education_1995_3_485-500.pdf
(2022.12.21.)

Mann, M. (2002). *Budapest oktatásügye 1873–2000*. Ökonet.

Mawdsley, E., & Munck, T. (1996). *Számítógép a történettudományban*, Osiris Kiadó.

MDP KV Oktatási Osztály (1948). *A következő láncszem: Elméleti feladataink és a pártoktatás*. K. n.

Mevius, M. (2005). *Agents of Moscow: The Hungarian Communist Party and the Origins of Socialist Patriotism*. Oxford University Press.

Molnár, I. (1967). A szervezetszerű pártoktatás kialakulása a Magyar Kommunista Pártban. *Tájékoztató*, 13(5), 7–31.

Nagy, P. T. (2020). A statisztika felsőoktatás- és tudománytörténeti használata. In Garai, I., Kempf, K., & Vincze, B. (Eds.), *Mestermunka: A neveléstudomány aktuális diskurzusai*, (pp. 34–47). Eötvös Loránd Tudományegyetem Pedagógiai és Pszichológiai Kar; L'Harmattan Kiadó.

Németh, A., & Biró, Zs. H. (2016). A magyar neveléstudomány diszciplína jellemzőinek és kognitív tartalmainak változásai a 20. század második felében. In Németh, A. & Garai, I. & Szabó, Z. A. (Eds.), *Neveléstudomány és pedagógiai kommunikáció a szocializmus időszakában* (pp. 53–56). Gondolat Kiadó.

http://real.mtak.hu/39151/1/PTE_Nemeth_javitott.pdf (2023.01.05.)

Németh, A., & Szabolcs, É. (2002). A neveléstörténeti kutatások főbb nemzetközi tendenciái, új kutatási módszerei és eredményei. In Báthory, Z., & Falus, I. (Eds.), *Tanulmányok a neveléstudomány köréből 2001*. (pp. 46–76). Osiris Kiadó.

Paksa Rudolf (2013): Prozopográfia vagyis „kollektív biográfiai elemzés”. In Ballabás, D. (Ed.), *Módszertani tanulmányok*. EKF Líceum Kiadó, 7–19.

Pál, Z. (2018). Politikai döntéselőkészítés és valóságismeret a Kádár-korban. Az MSZMP KB Társadalomtudományi Intézete (1966–1989). (Doktori disszertáció).

https://edit.elte.hu/xmlui/bitstream/handle/10831/43459/dissz_pal_%20zoltan_tortenelemtud.pdf (2023.01.05.)

Petrák, K. (1983). Az MKP első debreceni pártiskolájáról. *Debreceni Szemle*, 3(2), 125–139.

Pukánszky, B., & Németh, A. (1995). *Neveléstörténet*. Nemzeti Tankönyvkiadó.

Ring, O., & Kiss, L., & Turnai, A., (2020). Női káderek a Rákosi-korszakban. *Századok*, 154(1), 107–134.

https://epa.oszk.hu/03300/03328/00037/pdf/EPA03328_szazadok_2020_01_107-134.pdf

(2022.12.21.)

Sáska, G. (2021). Az egyenlőség és az elkülönülés oktatáspolitikájának két korszaka Magyarországon. *Educatio*, 30(3), 479–495. <https://doi.org/10.1556/2063.30.2021.3.8>

Simon, R. (2000). *Goldziher Ignác: Vázlatok az emberről és a tudósról*. Osiris Kiadó.

Somogyvári, L. (2015). Származási kategóriák és lemorzsolódás a középiskolában (1953–1962). *Neveléstudomány*, 3(3), 56–68.

http://nevelestudomany.elte.hu/downloads/2015/nevelestudomany_2015_3_56-68.pdf

(2022.12.21.)

Somogyvári, L., Polyák, Zs., & Németh, A. (2021). Új elméleti keretek a szocialista neveléstudomány vizsgálatára: A politikai vallás. *Magyar Pedagógia*, 121(1), 85–97.

Stones, L. (1971). Prosopography. *Daedalus*, 100(1), 46–79.

Szijártó M., I. (2021). *A történelem diskurzusa: Bevezetés a 20. századi történetírás történetébe és elméletébe*. Ráció Kiadó.

Szabó, Z. A., Garai, I., & Németh, A. (2022). The history of education in Hungary from the mid-nineteenth century to present day. *Paedagogica Historica*, 58(6), 901–919.

<https://doi.org/10.1080/00309230.2022.2090849>

Szokolczai, A. (2014). *A Tóth Ilona és társai per komplex vizsgálata*. (Doktori disszertáció).

<https://idi.btk.pte.hu/dokumentumok/disszertaciok/szokolczaiatilaphd.pdf> (2022.12.22.)

T. Varga, Gy. (1998). Adalékok és szempontok a Magyar Dolgozók Pártja hatalmi helyzetéhez. *Múltunk – Politikátörténeti Folyóirat*, 43(2), 175–182.

T. Varga, Gy. (2005). *Az MDP központi vezetősége, politikai bizottsága és titkársága üléseinek napirendi jegyzékei 1948–1953* (Vol. 1). Magyar Országos Levéltár.

Valentné Albert, É. (2019). *Iskolai narratívumok Sacré Coeur növendékek élettörténetében* (Doktori disszertáció).

https://ppk.elte.hu/dstore/document/176/Valentne_Albert_Eva_disszertacio.pdf (2022.12.20.)

Verboven, K., Carlier, M., & Dumolyn, J. (2007). A Short Manual to the Art of Posoography. In Keats-Rohan, K. S. B. (Ed.), *Prosopography Approaches and Applications: A Handbook*, (pp. 35–69). Linacre College.